

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

AYASOFYA MÜZESİ

AYASOFYA MUSEUM

ERDEM YÜCEL

AKBANK'IN BİR KÜLTÜR HİZMETİ

77-580196

ERDEM YÜCEL
İSTANBUL AYASOFYA MÜZESİ MÜDÜRÜ

AYASOFYA MÜZESİ

**İSTANBUL
1986**

- ☆ **BASILDIĞI YER**/Printed by : ASRİ BASİMEVİ 522 36 28
☆ **FOTOĞRAFLAR**/Photos by SAMİ GÜNER
☆ **İNGİLİZCESİ**/English translation by : ADAİR MİLL
☆ **SAYFA DÜZENİ**/Graphic design by : ZAHİR GÜVEMLİ
☆ **FİYATI**/Price : 2.000.— TL.

Ayasofya'nın havadan genel görünümü. - Aerial view of Ayasofya.

İÇİNDEKİLER

I — BİZANS ÇAĞI AYASOFYASI

I — II. AYASOFYA

III. AYASOFYA

- Ayasofya'nın mimarisi
- Ayasofya'nın mozaikleri
- Ayasofya mozaiklerinden örnekler
- İmparator kapısı mozaiki
- Vestibül'deki mozaik (Güney girişindeki mozaik)
- Absid yarım kubbesindeki Meryem mozaiki
- Ayasofya'nın kuzey tympanon duvarlarındaki mozaik
- Güney galeride deisis mozaiki
- Güney galeride Komnenoslar mozaiki
- Güney galeride Zoe mozaiki
- İmparator Aleksandros mozaiki

II — TÜRK ÇAĞI AYASOFYASI

- Ayasofya'nın minareleri
- Osmanlı payandaları
- Sultan I. Mahmut Kütüphanesi
- Ayasofya Medresesi
- Padişah Türbeleri
- Sultan Selim II Türbesi
- Sultan Murat III Türbesi
- Sultan İbrahim ve Sultan Mustafa I'nin türbesi
- Ayasofya Şadırvanı
- Sıbyan Mektebi
- Ayasofya İmareti
- Hünkâr Mahfili
- Ayasofya'da diğer Türk eserleri
- Ayasofya onarımları ile ilgili notlar

III — NOTLAR

IV — BİBLİYOGRAFYA

1. BİZANS ÇAĞI AYASOFYASI

İstanbul'un en eski yapılarından biri olan Ayasofya'nın yer aldığı alan prehistorik çağlardan beri çeşitli yerleşmelere sahne olmuştur. Ancak Sarayburnundan Sultanahmet'e kadar uzanan bu alandaki yerleşmenin başlangıcı bugün kesinlik kazanamamıştır. Yörede bilimsel alanda yapılan kazıların sayıca yok denecek kadar az oluşu buradaki ilk yerleşmenin başlangıcıyla ilgili bilgilerin sınırlı olmasının başlıca nedenidir.

Tarihi çağlarda, Megaralıların Sarayburnuna yerleştiği söylenmişse de bu iddia belge ve buluntularla kanıtlanarak kesinlik kazanamamıştır.(1) Bununla beraber Anadolu'nun kuzey batısına has bir kültür varlığıyla ilgili izlere değinilmekten de geri kalinmamıştır.(2)

Ayasofya Müzesi eski müdürlerinden Muzaffer Ramazanoğlu 1945 - 1950 yıllarında burada yaptığı kazılarda M.Ö XIII - XVIII. yüzyıllara tarihlenen frig keramikleri ile duvar kalıntılarına rastlamıştır. Ayasofya ve St. Eireni anıtının güneyinde yapılan sondajlarda ilk tabakanın Frig, duvar kalıntılarının da Boğazköy'de ortaya çıkan Frig duvarlarına teknik ve malzeme yönünden benzedikleri dikkati çekmiştir. Bunun altındaki tabakalarda ise arkaik çağın renkli, siyah figürlü keramiklerinin yanı sıra M.Ö 700 - 600 yıllarına tarihlenen ion üslûbunda kabartma pitos parçaları yörede M.Ö 2000 yıllarına inen yerleşmeler olduğunu kanıtlamaktadır.(3)

Tarihi çağlardaki ilk yerleşmesinden kısaca söz etmeğe çalıştığımız bu yörede Megale Ekklesia (Büyük Kilise) diye isimlendirilen Bizans sanatının en ünlü anıtı yapılmıştır. V. yüzyılda Sophia denilen yapının bu isimdeki azizle hiç bir bağlantısı yoktur. Gerçekte mabet hristiyan üçlemesinin ikinci unsuru Theia Sophia'ya adanmış, bu nedenle de St. Sophia veya Hagia Sophia isimleri ona yakıştırılmıştır. Gerçek Ayasofya sözcüğü ilâhi Hikmet anlamında Hristiyanlığın ana felsefesine göre Allah'ın üç sıfatından birini ifade ediyordu. Nitekim Ayasofya da çeşitli araştırmalarda bulunan Müzenin eski müdürlerinden Muzaffer Ramazanoğlu yaptığı kazılarda üzerlerinde «Megali Eklisia» damgası olan pek çok tuğlaya rastlamıştır.

I.— II. AYASOFYA

Teophanes (810), Nikephoros (829), Gramerci Leon, Sezomenos, Diacanus (744) gibi daha çok VII. yüzyılda yaşamış tarihçiler Ayasofyanın İmparator Konstantinos I (324 - 337) tarafından yapıldığını ileri sürmüşlerdir. Ancak kilise tarihi yazarı Socrates, Ayasofya'nın İmparator Konstantinos'un oğlu Konstantios (337-361) tarafından 337 - 361 yıllarından babasının kayınbiraderi Licinius'a galip gelmesi şerefine yapıldığını söylemiştir. Konstantinos I'in hayatını yazan Evsebios da Ayasofyanın onun tarafından yapıldığını belirten bir kayıt yoktur. Bu nedenle de Ayasofya'nın ilk yapısı ile ilgili bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Taş duvarlı, ahşap çatılı bazilika tipindeki bu yapının Augusteum'daki saray yanında Artemis mabedi üzerinde inşa edildiği söylenmiştir. I. Ayasofyanın açılışı 15 Mayıs 360 görkemli bir törenle yapılmış. İmparator altın ve gümüş kaplar, perdelerle bu yapıyı süslemiş, rahiplere, yoksullara bir çok ihsanlarda bulunmuştur.

Bizans kaynaklarının beş nefli bir bazilika diye nitelediği bu yapının günümüz Ayasofyasından daha küçük ölçüde olduğu sanılırsa da bununla ilgili toprak üstü kalıntıları günümüze ulaşmamıştır. Zaman zaman değişikliğe uğrayan, 20 Haziran 404 de İstanbul Patriği İoannes Khrisostomos'un İmparator Arkadios (395 - 408) un karısı Evdokia ile sürekli çatışmasından ve

onu fahişe Jezebel'e benzetmesi ve yaşantısını tenkit edişinden ötürü çıkan bir ayaklanma sonunda yanmıştır.(4)

I. Ayasofyayı araştıran Muzaffer Ramazanoğlu bu konudaki çalışmalarını şöyle özetlemiştir :

«I. Ayasofya'nın mozaik ve fresklerle tezyin edildiğini de çıkan eserlerden anlıyoruz. Bunlar sol gemi ile orta gemiyi (5) birbirinden ayıran duvar üzerinde görülen Meryem'e, İsa'ya ve Yahya'ya ait fresklerdir. Aynı yerde iki fresk daha bulunmuşsa da bunların yukarı tarafları bozuk olduğundan kimlere ait olduğu bilinmemektedir. Ekseriye yeşil renkte ele geçen mozaiklerin tamamına rastlanmamıştır.

Bu kazıda o kadar güzel keramik parçaları çıkmıştır ki, bunlar o devrin ince zevklerini gösteren küçük numunelerdir. Binanın duvar inşaatında kullanılan malzeme tuğla ve ot taşıdır. Ot taşı oldukça işlenmiş bir vaziyettir. Harçların arasında görülen tuğla parçaları da çok iridir. Aynı malzemeye Konstantin duvarlarında da rastlamaktayız.» (6)

İmparator Theodosios II (408 - 450) Mimar Ruffinos'a Ayasofyayı ikinci kez bazilika olarak yaptırmış ve 10 Ekim 415 de ibadete açtırmıştır. Beş nefli, ahşap çatılı olan bu yapı şehrin yine en büyük kilisesi olma özelliğini korumuştur. Ne varki, II. Ayasofyanın da kaderi diğerinden pek farklı olmamış. 13 Ocak 532 günü patlıyan Nika ihtilâlinde yanmıştır. Monophysisteler tarafından Hipodrom da başlatılan Nika ihtilali II. Ayasofyadan başka Zoksip Hamamı, Hagia Eireni ve Samson Hastahanesini de bir anda yok etmiştir.

İstanbul Arkeoloji Enstitüsünün 1936 yılında yaptığı kazılar II. Ayasofyanın karanlık noktalarına ışık tutmuştur.

Kazılar sonunda bugünkü Ayasofya'nın zemininden 2.00 m. aşağıda mabedin batı cephesini süsleyen 3.50 m. genişliğinde sütunlu bir portik ile narteks duvarlarının bazı bölümleri ortaya çıkarılmıştır. Beş basamaklı mermer bir merdivenden 5.00 m. derinliğindeki bu portiğe çıkılmakta, oradan da imparatora ait üç kapı ile ibadet mekânına giriliyordu. Ayrıca kazılarda çeşitli ölçüde sütunlar, korinth üslûbunda başlıklar, oniki havariyi temsil eden kuzu kabartmaları ile süslü friz, epistil hatırları ve bazı mimari parçalar da bulunmuştur. Bunların yanı sıra cephedeki oldukça büyük ölçüdeki alınlık da bir propylonun varlığına işaret etmiştir. Theodosios II devri mimari üslûbunu en iyi biçimde yansıtan bu mimari parçalar bugün Ayasofya Müzesinin avlusunda teşhir edilmekte ve II. Ayasofyayla ilgili bilgileri en iyi biçimde ziyaretçilere vermektedir. (7)

Günümüz Ayasofyasını tehlikeye düşürmek için kazılar doğuya doğru uzatılmamış, bu nedenle de II. Ayasofyanın plan ve ölçüleri sağlıklı biçimde öğrenilememiştir. Bununla beraber ibadet mekânının 60.m.ye yakın genişlikte olduğu sanılmaktadır. Atriumun ölçüleri diğerinden daha sağlıklı olup 47.60 m. X 35.50 m.dir. Oldukça kalın, dört köşe payeler ve bunlar arasındaki yüksek sütunlu bu bölüm 1873 yılından sonra ortadan kaldırılmıştır.(8)

III. AYASOFYA

M.S. V. yüzyıldan itibaren ilâhi hikmet'in işareti sayılan Ayasofya'nın ismi Iustinianus II (527 - 565) zamanında yeniden ön plâna geçmiştir. İmparator Iustinianus II öncekilerden daha farklı ve görkemli bir kilise yapırabilmek için çağın en ünlü mimarlarından Miletoslu İsidoros ve Trallesli Anthemios'u görevlendirmiştir. Bu arada II. Ayasofyanın yangından arta kalan alanları temizlettirilmiş, yıkıntılar kaldırılmış, uygun yerlere devletçe el konulmuştur.

Ayasofya'nın gece görünümü. - View of Ayasofya by night.

Ayasofya'ya Güneyden bakış. - View from the south.

Ayasofya'da vestibül mozaiki. Sağda İmparator Konstantinus şehrin maketini, solda İmparator Iustinianus Ayasofyanın maketini Meryeme sunmakta (X. yüzyıl sonu) - Mosaic in the vestibule. On the right the Emperor Constantine is presenting a model of the city to the Virgin Mary, on the left the Emperor Justinian is presenting a model of Ayasofya.

Vestibül tonozunun Bizansın ilk devirlerinde mozaik sanatına ışık tutan bezemesi - Decoration in the vault of the vestibüle throwing light on mosaic art of the Early Byzantine period.

Kaynaklardan öğrenildiğine göre inşaatta 1000 usta, 10.000 işçi çalıştırılmıştır. Onların herhangi bir nedenle inşaatı bırakmalarını önlemek için de ücretler munntazaman kendilerine ödenmiştir. Ayrıca İmparator Iustinianus Bizansın tüm eyaletlerine haber salarak memleketlerindeki en güzel mimari parçaların biraraya gönderilmesini istemiştir. Bunun sonucu olarak da Aspendos, Ephesos, Baalbek başta olmak üzere Anadolu'nun antik şehir kalıntılarının sütunları, mermerleri ve renkli taşları Ayasofya'da kullanılmak üzere İstanbul'a gönderilmiştir. Ayasofyanın döşeme ve duvarlarını kaplıyan beyaz mermerler Marmara adasından (Prokonnesos), yeşil somakiler Eğriboz adasından, penbe mermerler Afyon yakınlarından, sarı mermerler Kuzey Afrikadan, yeşil somakiler de Tesalya ile Mora yarımadasından getirilmiştir.

Bunun yanı sıra Anadolu'nun çeşitli yerleşme alanları ile Atina, Numidia, Mısır ve Suriye'den de değerli taşlar, oymalar, sütunlar burada toplanmıştır.(9)

Ayasofyanın güneyinde; Augusteum denilen ve İmparator Iustinianus II'nin atlı heykelinin bulunduğu alan; kuzeyinde imparatora has kiliseler, manastırlar, konaklar; doğusunda İmparator sarayı yer alıyordu. Yapım çalışmalarına 23 Şubat 532 de başlanılmış, bezeme dışında kalan bölümler 5 yıl, 10 ay, 4 gün sonra 27 Aralık 537 de bitirilmiştir.

Mabedin açılışı son derece görkemli bir törenle yapılmıştır. İmparator Iustinianus Ayasofyaya zafer arabası ile gelmiş, Atrium da arabadan inerek başta Patrik Menas olmak üzere doğu kilisesinin önde gelenleri tüm devlet erkânınca karşılanmıştır. Patrik ile el ele tutuşarak mabetten içeriye giren imparator gördüğü ihtişam karşısında kendini tutamamış; «Çok şükür Tanrıya ki, böyle bir yapının kurulmasına beni memur etti.» Ardından «Ey Süleyman seni geçtim» diyerek Kudüs'deki Hz. Süleyman mabedini kastetmiştir. Ayasofyanın açılışında 1.000 öküz, 6.000 koyun, 600 geyik, 1.000 domuz, 10.000 tavuk, 10.000 horoz kurban edilmiş, yoksullara yiyecek yardımı yapılmıştır. Feridun Dirimtekin Ayasofyanın açılış günü tam anlamıyla tamamlanmadığını belirtmektedir: «Bazı mozaiklerin imparatorun halefi II. Jüsten zamanında yapıldığını biliyoruz. Jüstinven Ayasofyasında muhtemelen insan resimli mozaik yoktu, çünkü bu devirde imparatorluğun en zengin kısmı olan Mısır ve Suriye'de Monophysiste'ler büyük bir ekseriyet teşkil ediyordu.»(10)

Gerçekten tam anlamıyla Ayasofya açılışta tamamlanmamıştır. Mabedin bezemesi ve küçük çaptaki işleri ancak Iustinianus II (565 - 578) zamanında tamamlanabilmiştir.

AYASOFYANIN MİMARİSİ

Bizans mimarisi başlangıçta Roma geleneğini sürdürmüştür. Ancak doğunun mimari etkilerini sürdürmüştür. M.S. V. yüzyılda çok yaygın olan uzunlamasına bazilikaların yanı sıra merkezi plânlı yapılara da bizans mimarisinde rastlanmıştır. Özellikle M.S. VI. yüzyılda dikdörtgen plânlı, ahşap çatılı bazilikalarla kare plânlı yapılar birbirlerini tamamlamışlardır. Hiç kuşkusuz, Ayasofya'da kubbeli basilike denilen bu türün en önemli örneğidir.

Mimari yönden incelendiğinde Ayasofyanın merkezi kubbe ile örtülü büyük bir orta mekanı, iki yan nefi, apsidi, iç ve dış narteksi olduğu görülmektedir. Kubbeli bazilika olan bu yapının batısında, ortasında phiale denilen bir şadırvanın yer aldığı ayrı bir avlusu vardı.

Bizanslılar buradaki şadırvanda yıkandıktan sonra içeriye girdiler. Kaynaklardan «Burada yalnız ellerinizi ve vücutünüzü değil kalbinizi de temizleyin» sözü yazılıydı. Bugünkü Ayasofya kafesinin altında kalıntılara ve zemin duvarlarına rastlanan bu yapı topluluğu büyük bir rastlantıyla Ayasofyanın günümüze ulaşamayan patrikhanesiydi.

Atriumun doğusundaki üç kapıdan hiç bir bezeme elemanına rastlanmayan dış nartheksine girilmektedir. Üzeri uzun ve dar bir manastır tonozu ile örtülü dış narthekesteki beş kapının yarımıyla 9.55 m. enindeki iç nartheksine geçilmektedir.(11) Duvarları renkli mermer levhalar, tonozları bütünüyle mozaiklerle bezeli bu mekânın kuzey ve güneyindeki iki büyük kapının varlığı; dikkati çekmektedir. Bunlardan kuzeydekiden üst galeri rampalarına, Horologion kapısı diye isimlendirilen güneydekiden de avluya çıkmaktadır. Bezeme ile diğerinden daha zengin bir görünümü olan iç nartheks kemerlerle dokuz bölüme ayrılmıştır. Bizans imparatorları bazı dini törenlerde sık sık bu Horologion kapısını kullanmışlardır. Ayrıca zamanı gösteren bir araç Horologion da yer alıyordu. Duvarlar arasına gizlenmiş küçük bir rampadan üst katın çıkışı sağlanmıştır. Kabartma motiflerle süslü tunç Horologion kapısı yapının günümüze ulaşabilen en ilginç eserlerinden biridir. Tarsus'daki eski bir mabetten alınarak, İmparator Michael tarafından İstanbul'a getirilen bu kapının son derece gösterişli bir görünümü vardır.(12) Ancak 4. Haçlı Seferi sırasında yağma edilerek üze-

Ayasofya ana mekânına nartheksten bakış. - View of the interior from the narthex.

rindeki altın yaldızlı levhaları ve bezemesi sökölüp götürölmüştür.(13)

İç nartheksin doğusunda yer alan tonozlu bölümlerin her birindeki dokuz kapıdan Ayasofyanın ana mekânına girilmektedir. Bunlardan ortadaki bronz çerçevesi olanına imparator kapısı ismi verilmiştir. Mermer söveli kapının kanatları son derece kalın meşeden yapılarak üzeri tunç levhalarla kaplanmışdır.(14) Üzerleri kabartma olarak stilize bitkiler ve harçlarla süslenmiştir.

Geometrik ve bitkisel tonoz mozaikleri, renkli taş levhalarla kaplı duvarları, her ikisini birbirinden ayıran kakma tekniğindeki frizlerle bu bölüm Prof. Dr. Semavi Eyice'nin de belirttiği gibi Ayasofya'nın ilk yapıldığındaki ihtişamı özetlemektedir.(15)

Ayasofya'nın ibadet mekânı (naos) yanlardaki dört büyük paye ve bunlar arasında yer alan sütunlarla yan neflerden ayrılmaktadır. Uzunlamasına klâsik bazilika plânının açıkça ortaya koyan bu mekân 73.50 X 69.50 m. ölçüsündedir.(16) Ayasofya bu ölçüdeki planıyla St. Pierre, Seville ve Milano katedrallerinden sonra dünya da dördüncü sırayı almaktadır. Ana mekânı dört büyük fil ayağının taşıdığı pandantifler üzerindeki kubbenin yerden yüksekliği 55.60 m.dir. Çeşitli onarımlar nedeniyle tam bir daire olma özelliğini kaybederek elips görünümüne bürünmüştür. Bu durumda kuzey - güney çapı 31.87 m. doğu - batı çapı 30.87 m. ölçüsündedir. Bizans lejantına göre de kubbenin ortasında ruh-ı mukaddes-i canlandıran ve içerisinde İsanın vücudunu temsil eden mukaddes hamurun bulunduğu gümüş bir güvercin asılıydı. Ayrıca bu kubbenin örölüşünde her on sırada bir tuğlalar arasına kutsal yağ ile diğer kutsal eşyalar yerleştirilmiştir. İçi boş tuğladan kırk kaburga ile desteklenen kubbenin kasağından yüksekliği 24.30 m ölçüsünde olup yuvarlak kemerli 40 pencere ile aydınlatılmıştır.

Ana kubbenin doğu ve batısında yer alan iki yarım kubbe teknik yönden büyük bir destektir. Ancak kuzey ve güneyde yarım kubbelerin bulunmayışı orta mekânın doğu - batı yönünde uzamasına yol açmaktadır.

Yapımından yirmiki yıl sonra bir deprem sonucu kubbenin doğu yönü tamamen yıkılmış, bu kez onarımı Mimar İsidoros'un aynı ismi taşıyan yeğeni üstlenmiştir. Bu kez kubbe öncesinden 7.00 m. daha yükseltilmiş, yanlara açılmaları önleyecek dayanaklar yapılmıştır. Bunun sonucu olarak yeni kubbenin çapı doğu - batı yönünde biraz daha küçültölmüştür. İmparator Iustinianus Patrik Eulhyhus ile birlikte 24 Aralık 562 de III. Ayasofyanın ikinci kez açılışını yapmıştır. Bununla beraber Ayasofya statik olarak yine de sağlam bir kubbeye sahip olamamıştır. Nitekim İmparator Basileus II (1025 - 1028) zamanında, 8 Şubat 869 da deprem sonucu batı yarım kubbesi yıkılma tehlikesiyle karşılaşmışsa da hemen onarılarak tehlike geçitirilmiştir. Ardından 912 de Ayasofyanın güney - doğusundaki patrikhane binası yanmış, 25 Ekim 986 da yeni bir deprem kubbenin bir bölümünü yıkmış, duvarlarda da oldukça tehlikeli yarıklar, çatlaklar meydana getirmiştir. İmparator Basileus II Ayasofya'yı bu kez Tridot isimli bir mimara altı yıl süren bir çalışmayla bir kez daha onartmıştır. Bundan sonra Ayasofya'nın günümüze ulaşabilmesinde artık Türklerin büyük katkısı olmuştur.

Kubbenin üzerine oturduğu pandantifler alttan fil ayaklarına dayanmış, yukarıdan da kubbe kasağını tamamlamıştır. Bu

Ayasofya ve Bizans devri Hipodromunda dikili taşlar. - Ayasofya, and obelisks in the Byzantine Hippodrome.

yük kubbenin doğu ve batı yönlerine yaptığı basınç yarım kub-
belerle karşılanmış, böylece ağırlıklar daha küçük kubbelerle
aktarılmıştır. Doğudaki küçük yarım kubbelerden ortadaki mihrabın
üzerini örtmüş ve buna karşılık batı yönünde küçük yarım
kubbe görevi galerinin üst katına verilmiştir. Öte yandan
büyük kubbenin kuzey güneydeki baskılarını iki katlı galeriler
ve dayanaklar önlemiştir. Böylece kemer ve kubbelerin çeşitli
yönlere yaptıkları basınçları onları birbirleriyle keşistirmek su-
retiyle hafifletilmiş veya tümüyle ortadan kaldırılmıştır. Kubbe
ağırlığını taşıyan 107 sütundan 40'ı aşağıda, 67'si üst galeride-
dir. Bunların büyük çoğunluğu «Verde antico» denilen yeşil
somaki mermerdendir. Alt kattaki sekiz büyük yeşil somaki sü-
tun Ephesus Artemis Mabedinden, koyu vişne renkindekiler de
Mısırdan getirilmiştir. Sütunlar başlık ve kaidelerinde dikkati
çeken monogramlar, İmparator İustinianus ve karısı Theodora'-
nındır.

İmparator İustinianus Ayasofya'nın iç duvarlarını altın levha-
larla kaplatmak istemişse de münecimler bir gün Bizansın
yoksul düşeceğini ileri sürerek bunu engellemişlerdir. Ana
mekânın zemini büyük beyaz mermerlerle kaplanmıştır. Mar-
mara adasından getirildiği söylenen günümüzdeki bu tabanın
altından esas mermer döşeme Muzaffer Ramazanoğlu'nun 1947-
1950 yıllarındaki kazılarında ortaya çıkmıştır. Doğu - güney yö-
nündeki yeşil somaki döşeme Bizans imparatorlarının taç giy-
dikleri alandır. Ana mekânın duvarları yerden kemer başlanğı-
cına kadar yeşil Tesalya mermerinden yapılmıştır. Uzun şerit-
lerle aralarındaki Mısır porfiri, Numidye mermeri, krem rengi
su mermeri pembe damarlı friya mermeri, açık yeşil korqstya
mermeri bunu tamamlamaktadır. Ayrıca bu kaplamanın üzerin-
de de bir şerit ve alçı konsol yer almaktadır.

Ayasofyanın bugünkü minber ve hünkâr mahfelinin bulunduğu
alan Bizans çağında oniki sütundan oluşan gümüş bir parmak-
lık ile ayrılmış bulunuyordu. İmparator ve rahiplerden başka hiç
bir kimsenin dıremediâi binanın bir bölümüne Solea olarak
isimlendirilen bu alanda aziz rölikleri, döşeme altında kutsal
eşya korunuyordu. Ayrıca Bizans dönemi ambonunun bir hâli-

mü (17), sunak masası (Haqia Trapeza) ve basta patrik olmak
üzere kilise ileri gelenlerinin oturdukları Synthronon bulunu-
yordu. Ancak Avasofva'nın orjinal kilise eşyasından hiç biri
günümüze ulaşmamıştır. Özellikle 4. Haçlı ordusu İstanbul'a
girdiğinde Ayasofya şehrin diğer anıtları aibi insafsızca vaç-
ma edilmiştir. İkonostasyonlar ambon, altın, gümüş yaldızlı
levhalar, haclar ve daha doğrusu değer ifade eden her sev bu
da yağmalanmıştır. Ancak Paleologoslar 1261 de şehri yeniden
ele geçirdikten sonra İmparator Michael VIII rahip ve aynı za-
manda mimar olan Ruchasa mabedi yeniden tamir ettirmiştir.

Ayasofyanın üst kat galerilerine dört köşedeki dört kapı ve
dört helezoni yol ile çıkılıyordu. Bugün onlardan yalnızca üçü
kullanılabilir durumda olup güney - doğu köşesindeki rampalı
yolun yerini bir göğüsleme duvarı almıştır. Narteksin üzerin-
deki galeri kadınlara ayrılmış, «Gynekaion» diye isimlendiril-
miştir. Ayrıca burası batı yönüne açılan pencerelerle son de-
rece başarılı bir şekilde aydınlatılmıştır.

Galerinin ortasında çift sütunların taşıdığı loca görünümündeki
mekân da imparatoriceye aittir.

Kuzey ve önevi galerilerin üst örtü sistemlerinde nave, kemer
ve tonozların bir arada kullanılışı ahenkli bir görüntü vermiş-
tir. Buradaki kemerler arasındaki ağac qerni kirisleri de ben-
zeri örneklerde az rastlanılan ilâinc örneklede. Günev qaleri
mermer bir bölme ile ekstra üzerindeki kısımdan ayrılmış olup
burası Patrikhanenin önde gelen kişilerinin toplandıkları yer-
dir. Ağaç ve tunç levhalarla kaplı kapıları andıran bu bölmeler-
deki dinî konuları tasvir eden kompozisyonlardan günümüze
yalnızca bitki ve balık gibi figürler gelebilmiştir. Ayrıca sağ
tarafındaki payandalar arasındaki sapel olarak nitelenen küçük
hücrenin duvarlarındaki mozaiklerden pek az iz günümüze ge-
lebilmiştir. Bunun yanı sıra güney batıda papaz odaları diye
isimlendirilen küçük mekânların gerçek fonksiyonu bilinme-
mektedir. Prof. Dr. Semavi Evic: «Bu galerileri Patrik'in baş-
kanlığında toplantılar için kullanıldığına göre, bu mekânların
da Patrik ve metropolitlere mahsus olduğunu kaynaklarda Bü-
yük ve Küçük sekreton olarak geçen yerler olduğuna» işaret
etmektedir. (18)

Ayasofyanın üst kat galerilerinin korkuluklarının ön ve arka yüzleri çeşitli monogramlarla işlenmiştir. Ayrıca yüzyıllar boyunca buraya gelenlerde isimlerini kazımışlardır. Kuşkusuz, bunlar arasında Bizans çağında İstanbul'a gelen Vikinglerin yazısının ayrı bir yeri ve önemi vardır.(19)

Ayasofyanın üst kat galerilerine dört köşedeki dört kapı ve dört helezoni yol ile çıkılıyordu. Bugün onlardan yalnızca üçü kullanılabilir durumda olup güney-doğu köşesindeki rampalı yolun yerini bir göğüsleme duvarı almıştır. Narteksin üzerindeki galeri kadınlara ayrılmış, «Gynekaion» diye isimlendirilmiştir. Ayrıca burası batı yönüne açılan pencerelerle son derece başarılı bir şekilde aydınlatılmıştır. Galerinin ortasında çift sütunların taşıdığı loca görünümündeki mekânda imparatoriçeye aitti.

Kuzey ve güney galerilerin üst örtü sistemlerinde paye, kemer ve tonozların bir arada kullanılışı ahenkli bir statik görüntü vermiştir. Buradaki kemerler arasındaki ağaç gergi kirişleri de benzeri örneklerde az rastlanılan ilginç örneklerdir.

Büyük bir rastlantıyla 1847-1849 onarımında bu mekânın duvarları geometrik ve bitkisel bir bezeme ile kaplanmışsa da günümüze badanalı biçimde gelebilmiştir.

Bizans Ayasofyası sürekli olarak yanan 6.000 kandille aydınlatılmıştır.

Bizans Ayasofyası ile ilgili bölümlerden bazıları günümüze ulaşamamıştır. Nitekim XV. yüzyılda İstanbul'a gelen Boujonobel Monte Seyahatnamesinde Ayasofyanın çevresinde 800 rahibin yaşadığı özel hücreler olduğunu, ancak seyahatinde bunları göremediğini belirtmiştir. J. Ebersolt ise bunu doğruladığı gi-

bi avluya bakan üç kapının yanında dört köşe bir kulenin varlığını belirtmiştir.(20) Swainson ve Lethaby bu kulenin Venedikten İmparator Michael III'e gönderilen çanın yerleştirilmesi için yapıldığını söylerse de o yıllarda çan bulunmadığı, dua zamanının «Hayosider» denilen bir nevi gürültü yapan tahtanın yardımıyla sağlandığı sanılmaktadır. Bazı kaynaklarda ise bu kulenin temellerine ait olduğu sanılan oldukça büyük duvarların İmparator Basileus I zamanında zedelenen kubbeyi tutmak üzere dayanak olduğunu belirtmektedir.

Ayasofyanın kuzey-doğu köşesinin dışında asıl yapıda yaklaşık 5.000 m. uzaklıkta yuvarlak üzeri kubbeli bir bina günümüze ulaşmıştır. Bu yapının «Skeophylakion» ismi verilen, kilise değerli eşyalarının korunduğu mekân olduğu iddia edilmişse de bu iddia henüz kesinlik kazanamamıştır. Çevresindeki destek duvarları nedeniyle ana yapıyla olan bağlantısı kesilen bu yapıda Sabahattin Türkoğlu'nun 1979'da yaptığı kazı sonucunda «Skeophylakion» tümüyle ortaya çıkarılmıştır. Bunun sonunda yapının genel konumu, plânı ve fonksiyonu konusunda yeterli bilgi edinilmektedir.(21) Yapılan kazı sonucunda zeminin yumuşak bir kaya tabakasına oturtulduğu, içerisinde oniki nişin bulunduğu yuvarlak yapının duvarlarının mermer kaplamalı olduğu ve yapı tekniğinden İustinianus devri Ayasofyasından daha önceki yıllara tarihleneceği sanılmaktadır.

Ayasofyanın güneyinde dıştan, dörtgen, içten oktagon olan vaftizhane (Baptisterion) ana mekân ile arasındaki küçük avlu ile ayrılmaktadır. Ayasofyanın camiye çevrilişinden sonra uzun süre kandil yağlarının depolandığı bu mekâna daha sonra Sultan Mustafa I ile Sultan İbrahim gömülerek türbeye dönüştürülmüştür. İçerisindeki vaftiz teknesi de yandaki avluya taşınmıştır.

Ayasofya'nın güney galerisinde Deisis mozaiği. İsa, Meryem ve Vaftizci Yahya ile birlikte görülmektedir. - The Deisis mosaic in the south gallery, with Christ, the Virgin Mary and John the Baptist.

AYASOFYA'NIN MOZAİKLERİ

Hristiyanlığın başlangıcında Roma'da Santa Maria Maggiore Kilisesindeki (432-440) mozaiklerde Bizans'ta yavaş yavaş gelişen bir sanat zevkinin inceliği hissedilmiştir. Bunun en güzel örnekleriyle Ravenna ve Selânik'te karşılaşmıştır. Bizans resim sanatının bu dönemlerinde doğudan gelen bazı yeni tekniklerin uygulanışı ile kabartma görüntüsüne gölge-ışık oyunları ile yeni bir yönetime yer verilmiştir. Kuşkusuz, bunun en belirgin örnekleri Saint Apolloniaire Nuovo (526), Saint Apolloniaire in Classa (549) ve Saint Vitale (577) de karşımıza çıkmaktadır.

VII - VIII. yüzyıllarda sanattan çok savaşla uğraşan Bizanslılar güzel sanatlara yeterince yer verecek zamanı bulamamışlardır. IX. yüzyılın ortalarında siyasi durumun değişmesiyle Bizanslı sanatçılar yeniden bazilika ve kiliseleri dekore etmekle görevlendirilmişlerdir. Bu yüzyıllarda Bizans ikonografyası daha da zenginleşmiş, daha yeni ve daha gösterişli bir bezemeye yönelmiştir. Bu dönemlerde genellikle Bizans kiliselerinin bezemelerinde hemen hemen aynı temalar işlenmiştir. İbadet mekânını örten kubbenin ortasında İsa, absidlerde Meryem, diğer yerlerde çeşitli azizler, İsa'nın hayatından, İncilden alınmış sahneleri canlandıran mozaik ve freskler işlenmiştir. Bizans sanatında bu temalar genelde mozaiklerle resmedilmiştir. Bir tür resim sanatı olan mozaik tekniği küçük renkli taş ve cam parçacıklarının belirli bir harç içerisine yanyana gömülmesiyle oluşturulmuştur. Bunlar da kendi aralarında metalik mozaikler (22), cam mozaikler (23), taş mozaikler (24) ve

pişmiş topraktan mozaikler(25) olmak üzere dört ayrı gruba ayrılmıştır.

Ayasofyanın mimarisinin yanı sıra mozaiklerinin de büyük önem taşıdığı bilinen bir gerçektir. Altın yıldız mozaikli duvar resimleri ile son derece zengin bir bezemeye sahip olan bu yapıdaki süslemenin mükemmelliğinden sonraki antik kaynaklar büyük bir övgü ile söz etmektedir. Ayasofyanın mermer kaplı duvarlarının dışında kalan tüm sırtlar; kemerler, tonozlar ve kubbeler mozaiklerle kaplanmıştır.

İustinianus devrine ait mozaikleri bugün nartheks ve yan neflerin üst örtülerinde galeride ve bazı kemerlerin içlerinde görebiliyoruz. Genellikle geometrik bezemenin aralarında haç motifleri zengin bir altın yaldızlı süsleme başarılı bir kompozisyon meydana getirmektedir. Antik kaynakların büyük bir övgü ile sözünü ettiği Ayasofya'nın VI. yüzyılına ait son derece zengin bir bezemeye sahip insan figürlü mozaiklerinden hemen hemen hiç bir örnek günümüze ulaşamamıştır. Bunların tümü M.S. 726-846 yıllarındaki ikonoklazm hareketi ile yok edilmiştir. VI. yüzyıla tarihlenenler figürsüz olduklarından ötürü tahrip edilmekten kurtulabilmişlerdir. İkonoklast hareket daha çok figürlü mozaiklere yöneldiklerinden bu konudaki bilgimiz oldukça kısıtlıdır. Ayrıca Ayasofya'daki figürlü mozaiklerden söz eden en eski kaynağın yazarı Nougograd Piskoposu Anton'un verdiği bilgiler açık değildir.(26) İstanbul'dan 1402 yıllarında geçen Clavijo'nun yazdıkları bizce daha değerli bilgilerdir.(27)

Ayasofya Güney galerisinden bir görünüş. -
The south gallery.

Bunun sonucu olarak da Ayasofya da ilk Bizans mozaik sanatıyla ilgili olarak yalnızca bunlardır bir fikir edinebiliyoruz. Bunun dışında Ayasofya mozaiklerinin büyük çoğunluğu M.S. IX. yüzyılın ikinci yarısı ile XII. yüzyıla tarihlenen figürlü örneklerdir.

Osmanlı çağında Ayasofya mozaikleri art niyetli bazı kişilerin iddia ettiği gibi dinî etkilerle tahrip edilmemiş, yalnızca üzerleri çok ince bir sıva takabası ile kapatılmıştır. Nitekim İstanbul'un fethinden sonra Ayasofya'yı ziyaret eden Arnold Von Harff, Jérôme Mäurand, Pierre Gylles, Stephan Gerlach, Hans Von Buobenbach, Jean Palerne gibi gezginler mozaiklerin çok hafif şekilde, yalnızca figürlerin yüzlerinin örtüldüğünü yazmışlardır. İstanbul'a 1590 yılında gelen Kuzey Afrikalı Ebul Hasan Ali bin Muhammed, Seyahatnamesinde Ayasofya'da bir çok resim gördüğünü bu arada dört başmelek ile duvarların en yüksek yerlerinde Peygamberlerin, kucağında İsa ile Meryem sahnelerinin tasvir edilmiş olduğunu kaydetmiştir. (28) XVII. yüzyılda Pietro Della Valée, Stochove, De Montconys, Thévento, Tafferner, Smith, De Bruyn, Du Mont gibi gezginlerinde mozaiklerin yalnızca yüzlerinin kapalı olduğunu belirtmişlerdir. (29)

Evliya Çelebinin de sözünü ettiği bu mozaiklerin eksik kısımlarını Lord Sandwich Türkler tarafından tamamlandığını kaydetmiştir. (30) Baron de Tott 1755 de İstanbul'a geldiğinde bunların tamamının badanalandığını görmüştür. (31)

XIX. yüzyılın ortalarına kadar kapalı kalan bu mozaikler 1847

de Sultan Abdülmecid'in emriyle Ayasofyayı onaran G. Fossati tarafından açılmıştır. Ayasofyanın o devirdeki onarımı sırasında Alman Hükümetince İstanbul'a yollanan Salzenberg mozaiklerin mükemmel sayılabilecek resimlerini yapmış ve bunları 1854 de yayınlamıştır. (32)

Ayasofya mozaikleri bilimsel olarak 1931 yılından itibaren Bizans Enstitüsü adına Thomas Whittemore tarafından açılmaya başlanmış ve bu çalışmalar 1958 yılına kadar sürmüştür. Böylece İkonoklast akımından sonra yapılan insan figürlü tasvirlerin hemen hepsi ortaya çıkarılmış ve bunlar üzerinde çeşitli yayınlar yapılmıştır. (33) En son olarak da C. Mango Ayasofya mozaiklerinin fetihden sonraki durumuyla ilgili gerçek bilgileri vermiştir. (34)

Ayasofya mozaiklerinde çok çeşitli cins ve renkte mozaik parçaları kullanılmıştır. Özellikle bunlar arasında altın, gümüş, cam, taş, pişmiş toprak ve mermer parçalarına çok sayıda rastlanmıştır. Beviz, sarı, kırmızı, mor, turkuvaz, pembe, yeşil, mavi, siyah, kahverengi de burada kullanılan belli başlı renklerdir. Ayasofya'daki belli başlı mozaik kompozisyonlarına İmparator kapısı üzerinde, güney giriş dehliz kapısı üzerinde, absid yarım kubbesinde, güney galeride deisis, güney üst galerinin güney - doğu duvarında iki ayrı imparator panosu: Kuzey tympanon duvarının alt kenarında üç kilise ileri' qeleni görülmektedir. Bunun yanı sıra bema kemerinin başlangıcında kuzey üst galeri de İmparator Aleksandros'un portresi ile 1985 yılında rampa da ortaya çıkan portre.

AYASOFYA MOZAIKLERİNDEN ÖRNEKLER

İMPARATOR KAPISI MOZAIKİ

Ayasofya'nın batı-güneyinde, İmparator Kapısı üzerindeki yarım yuvarlak alandaki mozaiki Thomas Wittemore ortaya çıkarmıştır. Hiç bir tahribat izi taşımayan bu mozaikte Pantokrator İsa mücevherle süslü bir tahtta oturur şekilde tasvir edilmiştir. Sağ elini takdis eder vaziyette kaldırmış, sol elinde de bir kitap tutmaktadır. Açık olan bu kitap da «Ben evrenin barışı ve nuruyum» sözleri gerekçe yazılmıştır. İsanın sağındaki bir madalyonda Meryem, solundaki bir diğer madalyonda da Cebail resmedilmiştir. Tahtın önünde secde eder durumda kimliği meçhul bir imparator tasvir edilmiştir. Bizans sikkele-
rindeki resimle bu imparator figürü arasında bir bağlantı kurulmuş ve bunun Leon VI (886-912) olduğu ileri sürülmüş-
tür. (35)

Bu kompozisyonda İsa antik çağ tanrılarını, özellikle Zeus veya Asklepione benzetilerek tasvir edilmiştir. Buradaki figürler hacim değerlerini kazanmıştır. Yüz çizgileri yönünden imparator figürü pek başarılı değildir. Bu mozaik IX. yüzyıl sonu ile X. yüzyıl başlarına tarihlendirilmiştir.

VESTİBUL'DEKİ MOZAIK (GÜNEY GİRİŞİNDEKİ MOZAIK)

Avludan iç nartekse girilen kapı üzerindeki mozaik de ortada kucağında çocuk İsa'yı tutan Meryem tahtta oturur vaziyette tasvir edilmiştir. Sağında İmparator Constantius I İstanbul şehrinin modelini, Meryeme sunmaktadır. Meryemin başının üzerinde de «Tanrının anası» ünvanını belirten «MP», «OY» monogram'ları yukarıdan aşağıya doğru grekçe yazılmıştır. Altın zemine yapılan bu üçlü kompozisyonda Meryem koyu renk elbise ve başörtüsü ile İsa da olgun bir insan hatlarıyla tasvir edilmiştir.

Bu mozaikin yapıldığı tarihe kesinlik kazandıran bir belgeye rastlanmamakla beraber ikonoklazm hareketinden sonra İmparator Basileios (986-1025) devrinde yapıldığı sanılmaktadır. (36)

ABSİD YARIM KUBBESİNDEKİ MERYEM MOZAIKİ

Ayasofyanın absid yarım kubbesinin içerisini altın zemin üzerine polyerom tekniğinde yapılmış Meryem kompozisyonu süslemektedir. Burada Meryem koyu renk bir elbise giymiş olarak kıymetli taşlarla süslü bir taht üzerinde oturmakta ve kucağında da çocuk İsa'yı taşımaktadır. Meryemin yüzü çizgi ve renk dağılımı yönünden son derece başarılı resmedilmiştir. Son yıllarda ortaya çıkarılan bu mozaikin ikonoklazm sırasında tahrip edildiği ve sonradan yenilendiği Patrik Photiosun 861 de yazdığı bir yazıdan öğrenilmektedir. M.S. IX. yüzyıla tarihlendirilen ve Ayasofyanın en erken mozaiklerinden sayılan bu mozaik ikonoklazm hareketinden sonra Ayasofya'da yapılanlardan belki de en ilginçidir. Bema tonozunun iki altı ucunda yer alan ve biri tamamen bozulan melek figürlerinin ise IX. yüzyılın ikinci yarısında yapıldığı sanılmaktadır.

AYASOFYANIN KUZAY TYMPANON DUVARLARINDAKİ MOZAIKLER :

Ayasofyanın kuzey tympanonunun altındaki yarım kemerli nişlerin içerisi altın yaldızlı mozaiklerle bezenmiştir. Ancak buradaki ünlü patriklerden yalnızca üç tanesi günümüze iyi durumda gelebilmiştir. Nişler içerisinde belirli bir sıraya göre yer alan bu tasvirlerde vücutlar hemen hemen birbirlerinin eşi olup yalnızca yüzleri değişik portre karakteri taşımaktadır. Cep-

Ayasofya absid yarım kubbesinde Meryem ve Çocuk İsa (IX. yüzyıl).
The Virgin Mary and the child Christ in the half dome in the apse-

Ayasofya Güney galerisinde Meryem - Çocuk İsa, İmparator İoannes Komnenos ve İmparatoriçe Elrene (XII. yüzyıl). - Mosaic of Virgin Mary and Child, Emperor John Comnenos II and the Empress Eirene (12th century).

Ayasofya Kuzey galerisinde imparator Aleksandros'un mozalki.
Mosaic of the Emperor Alexander in the north gallery.

Ayasofya Güney galerisinde İmparator mozaik kompozisyonunda İsa figürü (İS XI. yüzyıl) - Mosaic of Christ in the south-gallery.

Ayasofyanın ilk Bizans devirlerindeki mozaiklerinden detay. - Detail of Early Byzantine mosaics.

Ayasofya tonozlarında Bizans'ın ilk devir geometrik ve bitkisel mozaiklerinden detay. - Detail of the Early Byzantine geometric and vegetal mosaics in the vaults of ayasofya.

heden, ayakta tasvir edilmiş figürlerin yanlarındaki gerekçe yazılardan kim oldukları öğrenilmektedir. Bunlar İstanbul Patriği Aziz Genç Ignatios, İstanbul Patriği Aziz İoannes Krysostomos ve Antakya Patriği Aziz Ignatios Theophorosdur. Ayrıca kubbe-ye geçişi sağlayan dört pandantifin üzerinde de Cherubin veya Seraphin denilen insan görüntüsü dışında melek figürleri resmedilmiştir.

Bu mozaiklerde M.S. IX - X. yüzyıllar arasına tarihlendirilmektedir.

GÜNEY GALERİDE DEİSİS MOZAIKİ :

Ayasofya'nın mozaikleri arasında hiç kuskusuz, en ünlüsü güney galerideki Deisis kompozisyonudur. Gerçekten mahşer taşer tasvirinin ortasını meydana getiren deisis sahnesi burada üçlü bir kompozisyon olarak karşımıza çıkmaktadır. Ortada İsa, solunda Meryem, sağında da Vaftizci Yahya (Ioannes Prodromos) tasvir edilmiştir. Cepheden görülen İsa elini takdis eder durumda kaldırmış, diğer elinde de kutsal kitabı tutmaktadır. Ancak buradaki İsa tasviri diğerlerine göre çok daha değişik bir durumdadır. Bu kompozisyonda İsa'nın tanrısal özelliklerinden çok insanî görüntüsü ağırlık kazanmaktadır.

Meryem ve Yahya ise tam cephe görüntüsünde olmayıp hafif dışa dönük durumdadırlar. Onların da yüz ifadelerindeki güzel ve insancıl ifade açıkça görülmektedir. Ayrıca hepsinin başları üzerinde grekçe isim ve monogramları yazılıdır. Ne varki, kompozisyonun yaridan fazlası noksan olmasına rağmen anlamından hiç bir şey kaybetmemiştir.

Bizans sanatıyla ilgilenen sanat tarihçileri bu mozaiki Bizans resim sanatındaki rönesansının başlangıcı olarak kabul ederler. Ancak kompozisyonun tarihlendirilmesi ortaya bazı problemler çıkarmıştır. İlk ortaya çıkarıldığında Komnenoslar devrine (1081 - 1204) ait olabileceği iddia edilmişse de mozaik üzerinde en son araştırmayı yapan Th. Underwood bunun Palaiologoslar devrine ait olabileceğini iddia etmiştir. Büyük bir rastlantıyla bu mozaikin M.S. XII. yüzyıla tarihlendirilmesi yerinde olacaktır.(37)

GÜNEY GALERİDEKİ KOMMENOSLAR MOZAIKİ :

Ayasofya'nın güney galerisindeki Komnenoslar mozaikinin ortasında kucağında Çocuk İsa'yı tutan Meryem, yanında İmparator İoannes Komnenos II (1118 - 1143) ve karısı Macar Kralı Layoş'un kızı, İmparatoriçe Eireni görülmektedir. İmparator ve İmparatoriçe mücevherlerle süslü tören elbiselerini giymişler, İmparatorun elinde bir para kesesi, İmparatoriçe de bir rulo tutmaktadır. Kompozisyonun köşesine de sanki sıkıştırılmış gibi oğulları, saltanat ortağı Alesios Komnenos görülmektedir. Diğerleri gibi süslü elbiseler giyen Alesios Komnenos başında tacı, sağ elinde asası ve yanında da gerekçe ismi yazılı olarak tasvir edilmiştir. Buradaki üçlü kompozisyon ayakta ve cepheden tasvir edilmiş olup Meryemin diğerlerinden daha yüksekte oluşu onun bir seki üzerinde olduğuna işaret etmektedir. Başının üzerinde de tanrı anası anlamında «MP», «OY» monogramları dikkati çekmektedir.

Büyük bir olasılıkla bu panonun yapılış nedeni bu ailenin Ayasofya'ya yaptığı bir bağışla ilgilidir. İstanbul'daki Pantokrator Kilisesini de yaptıran İmparatorun elinde tuttuğu para kesesi ile İmparatoriçenin elindeki ferman bunu açıklamaktadır.

Th. Wittemora göre bu kompozisyonun büyük bölümü 1118 de, Aleksisos'un resmi ise 1122 de yaptırıldığı aklı uygun gelmektedir.(38)

Vestibül mozaikinden detay. İmparator Justinianus ve kucağında küçük İsa'yı tutan Meryem. - Detail of the mosaic in the vestibule. The Emperor Justinian and the Virgin Mary holding the child Christ.

GÜNEY GALERİDEKİ İMPARATORİÇE ZOE MOZAİKİ :

Ayasofya'nın güney galerisinde, imparatorlara ait salonun kuzeyinde yer alan bu mozaikte ortada tahtta oturan İsa, yanında İmparatoriçe Zoe (1028 - 1050) ve Zoe'nin üçüncü kocası Constantius IX Monomachos (1042 - 1055) yer almaktadır. Bizans tarihinde entrikaları ve evlilikleriyle ün yapan İmparatoriçe Zoe (39) kocalarını değiştirdikçe mozaik üzerindeki imparatorun başı ve ismini belirten yazı da değişmektedir. İsa'ya iki eliyle tuttuğu para kesesini uzatan imparatorun üzerinde «Romalıların hükümdarı Konstantin Monomachos» olduğunu belirten bir yazı vardır. Aynı durum imparatoriçenin elindeki kâğıt tomarı üzerindeki yazıda da yenilenmiştir. Ne var ki, bu yazıların, özellikle imparatorun başı üzerindeki sonradan değiştirildiği açıkça anlaşılmaktadır. Gerekçesi bu kompozisyonun İmparator Romanos III (1028 - 1034) Michael V (1041-1042) için yapıldığı iddia edilmişse de İmparatoriçe Zoe'nin yapım tarihi kesinlik kazanamayan bu mozaikteki hem imparator

Ayasofya. Dekoratif mozaikler. - Ayasofya. Decorative mosaics.

hem de imparatoriçenin başlarını kendisi için değiştirttiği akla en yakın gelinidir. Th. Whittemore da bu resmin orijinalini 1028 - 1034) yılları arasında yapılmış olabileceğini ve aslında Zoe'nin ilk kocası Romanos III'ün burada resmedildiğini kaydeder. Yine Th. Whittemore Zoe'nin evlat edindiği ve imparator yaptığı Mihailos V'in onu Büyükadaya sürdükten sonra hatırasını lanetlemek için resmini de tahrip ettirdiğini sözlerine eklemiştir. (40) Oysa bu olaydan bir kaç gün sonra yeniden yönetimi ele geçiren İmparatoriçe Zoe kendi resmini tamir ettirdiği gibi Romanos III'ün yüzünü ve ismini değiştirerek yerine üçüncü kocası Konstantin Monomakhos'un yüzünü ve ismini işlettirmiştir. (41)

Bu mozaik de XI. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

İMPARATOR ALEKSANDROS MOZAİKİ

Ayasofya'nın kuzey galerisinin orta salonu duvarlarının güney batı ucunda yer alan bu mozaik de İmparator Alesandros (912-913) resmedilmiştir. İmparator Basileus I'in üçüncü oğlu olan ve aynı zamanda saltanat ortağı Alesandros ayakta cepheden tasvir edilmiştir. Süslü tören elbiseleri içerisinde sağ elinde silindirik bir torba, sol elinde de bir kürsü tutmaktadır. Bizans sanatı ile ilgilenen sanat tarihçileri bu mozaiki X. yüzyıla tarihlendirmişlerdir.

TÜRK ÇAĞI AYASOFYASI

İstanbul'un fethinden sonra şehrin en eski yapılarından Ayasofya çeşitli onarımlarla yaşatılmış, bunun sonuncu olarak da günümüze iyi bir durumda ulaşmıştır.(42)

Tarihi Kaynaklar fethi izleyen günlerde Fatih Sultan Mehmet'in bu mabedi harap ve perişan bir halde bulduğundan söz etmişlerdir.(43) Nitekim Bertrandon de La Broquière, Peri Tafur, Buendelmondi gibi gezginler İstanbul'un XV. yüzyıldaki perişanlığından söz ederken Ayasofya'da bazı kapıların yere düştüğünden, müstemilâtının harap olduğundan ve çevresinin parazit yapılarla kaplandığından söz etmişlerdir.

Fatih Sultan Mehmet'in askerleri 29 Mayıs 1453 Salı sabahından itibaren İstanbul'u işgale başlamış ve kısa zamanda şehre hâkim olmuşlardır. Polonya'lı bir yeniçerinin günlüğünden öğrendiğimize göre mukavemet kırıldıktan sonra herhangi bir suikaste maruz kalmaması endişesi ile sancak beyleri ile maiyetindeki askerler sokakları tutmuş, bundan sonra da Fatih Sultan Mehmet Topkapısından (Romanos Kapısı) ehre girmiştir.(44)

Yine Polonyalı yeniçerinin ifadesinden, Fatih Sultan Mehmet At Meydanını geçerek Ayasofya'ya geldiğinde Türk ve Rum ölülerinin toplanarak yakılmasını, sokakların temizlenmesini emretti.(45)

Kilise din adamları ve ahalinin biriktiği Ayasofya önünde atın-

dan inen Fatih Sultan Mehmet yerden bir avuç toprak alarak başının üzerine götürmüş ve çevresinde toplananlara şöyle seslenmiştir :

«Hakikaten bunlar erkek adamlarmış! Onların muharebe esnasında böyle çarpışmaları ve ölmekten saadet duymaları boşuna değilmiş» Bundan sonra mukaddes mahalle doğru yürüyen hükümdar başta din adamları olmak üzere yerlere kapanarak ağlayan halka eli ile susmasını işaret etmiştir. Din adamlarının önünde bulunan bazı kaynaklarda patrik olduğu söylenen kişiye (46) döner ve Ayasofya'yı dolduran kişilerin duyabileceği biçimde seslenir :

«Ayağa kalk! Ben Sultan Muhammed, sana, arkadaşlarına ve bütün toplananlara söylüyorum ki, bugünden itibaren artık hayatınız ve hürriyetiniz için benim gazabımdan kormayınız.» Bundan sonra Fatih Sultan Mehmet başta papalar, devlet ileri gelenleri ve sancak beyleri olmak üzere askerlerine halka kötü davranmamalarını emretmiş, onların selâmetle evlerine gitmelerini istemiştir. Ardından Ayasofya'nın hemen temizlenmesini emrederek dışarı çıkarken bir yeniçerinin avludaki mermerleri koparmaya çalıştığını görmüştür. Birden hiddetlenen hünkâr elindeki gürzle yeniçeriye engelliyerek, «Bre nâbekâr, yapı yıkılır mı? Ersen bir yapı da sen kur» demiştir. Bu olayı Hammer, Ducas'tan atfen şöyle anlatır :

Ayasofya'nın Osmanlı devri eserlerinden kürsüler. - Pulpits from the Ottoman period.

«Nefer gürzün şiddetinden çok Hünkârın gazabından yarı ölü hale geldi. Bir kaç kişi onu kucaklayarak oradan uzaklaştırdı. İşte o heyecanlı hengâme, o mahşeri kargaşalık, o şuursuz karışıklık arasında İstanbul'u ayakta tutan ve şehirden tek bir taşın düşmesini imkânsız kılan bu gürz darbesidir.»

Fatih Sultan Mehmet, fetihten sonra İstanbul'un imarına hemen başladı. Ayasofya'nın camiye dönüştürülmesi, Doğu Roma İmparatorluğu'nun İslâma devir ve teslimini gerçekleştiriyordu. Bu sebeple Fatih Ayasofya'ya özel bir önem vermiştir. Fakat Türk Hakanı Ayasofya'yı camiye çevirmekle beraber adını değiştirmede. Ayasofya'nın hristiyan mabedliğine son verilmesiyle dini önemi eksilmedi, bilâkis kutsallığı daha da rattı.

Fatih Sultan Mehmet I Haziran 1453 Cuma günü ilk Cuma namazını burada kılmış, şeyh Akşemseddin'e muhteşem hutbesini okutmuştur. Gerçekten o gün Türk ve İslâm tarihinin en müstesna günlerinden biri yaşanmıştır. Padişahın emriyle mermerden kibleye alalecele bir minber ve mahfil yapılarak o güne yetiştirilmesi sağlanmıştır. Bu arada Ayasofya'nın içerisinde de bazı tâdilâtlar yapılmış, önceden var olan mozaiklerin üzerleri ince bir sıva tabakası ile örtülmüştür. Bu arada papazlar ile halkı birbirinden ayıran parmaklıklı bölme kaldırılmış, 1204 lâtin istilâsından kurtulabilen bazı mukaddes eşya da yapının dışına çıkarılmıştır. Ahmet Muhtar Paşa, «Feth-i celil-i Konstantiniye» isimli eserinde Ayasofya'da ilk Cuma namazının kılınışını şöyle anlatır:

«Fetihden sonra en mühim hadise Ayasofya'da ilk Cuma namazının kılınmasıdır. Mimarlar ve işçiler geceyi gündüze katıp çalışarak Salı Günü fetholunan şehrin en büyük kilisesinde Cuma'ya kadar gerekli değişikliği yaptıktan sonra, padişah,

kumandanları mücahitleri, gazileri ve büyük bir alay ve erkânla gelip içeri adını atar atma, mâbedin içinde ilâhi bir gulgule yükseldi, hafızlar okumaya, müezzinler salâlara, ezanlara başladılar. Cemâat bir ağızdan tekbir alıyor ve kubbe aksi sedâlarla uşulduyordu. Nice dem ve bu lâhûtî avaz sürüp gittikten sonra müezzinler «İnn Allahe ve Melâketihî» âyetini yanık seslerle okumaya başlayınca, Akşemseddin Hazretleri, Sultan Mehmet Hân-ı Sâni Hazretlerinin koltuğuna girip tâzin ile Sultan Mehmet Hazretlerini minbere çıkardı. Etrafa nûr-i hidayet saçan Seyf-ı Muhammedî elinde pırıl pırıl parlıyordu. Hazret-i Fatih, minberde yüksek ve etkili bir sesle Elhamdülillah, Elhamdülillah diye hutbe okumaya başlayıp cenab-ı Mün'in ve Muh-sin-i hakikiye teveccüh ile şükür ve mahmîdet eylediği zaman idi ki, camide mevcut bütün gaziler, mücahit-i Din-i mübin, bir acib inbisat, sürur ve zevk ile gasyolmak derecelerine gelip feryad-ı şâdumanî ile gözlerinden sel gibi yaşlar dökmeye başladılar. Hazret-i Fatih, kaide-ı üslûb-ı hâtip üze hutbeyi okuyup edâ ettikten sonra minberden inerek Akşemseddin Hazretlerini imâmete acirip Cuma namazını ol vaktin icâbatına göre mücahidin-i din-i mübin safları önünde ifa eyledi»

İstanbul'un fethedildiği gün doğru Ayasofya'ya giderek bu eski yapıya karşı son derece hürmetkâr davranan Fatih Sultan Mehmet hakkında çağdaş yazarların verdikleri bilgiler birbirlerinden oldukça farklıdır. Genellikle muhasaradan söz eden tarihçiler hurafe ile karışık söylentileri hristiyanlığın taassubu içerisinde görmüş ve bunları bir hakikatmişcesine yazmışlardır. Acıdır ki, Fransa Akademi azasından Gustave Schlumberger «İstanbul'un muhasara ve zaptı» isimli eserinde yeni düşen Bizanslılara sonsuz hoşgörü gösteren Türklere ve dolayısıyla Fatih Sultan Mehmet'e yersiz iddialar isnat etmiştir.(47) Nite-

kim bunları belirtirken Hoca Sadeddin Efendinin Tâcü't-Tevârih isimli mükemmel kuşatma kronolojisini hemen hiç hesaba katmamış (48) İmparatorun özel müşaviri Phrantzes, Midilli Dukas, Laonikos Chalkokondiler, Kritoolos gibi çağdaş rum; Nicole Barbaro, Zorzo Dufin, Jacopo Tedaldi gibi lâtın yazarlarının kaydettiklerini ön plâna almıştır.

Kısacası olayları objektif açıdan veren tarihçiler olduğu gibi Türklere karşı düşmanca davrananlar da olmuştur.

Bernard Lewis İstanbul ve Osmanlı uygarlığı eserinde Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u aldıktan sonra Ayasofya'ya girişini şöyle anlatmıştır. «Birkaç saat sonra, padişahın kendisi de, şimdi Topkapı diye anılan kapıdan at sırtında ve yanında ülkesinin ileri gelenleri ile bir yeniçeri muhafız birliği olduğu halde kente girdi. Büyük Ayasofya Kilisesine giderek atından inip içeri girdi. Orada bir imam çağırttı. İmam mihraba giderek müslüman inancını simgeleyen Kelime-i şahadet getirdi: «Bilir, bildiririm ki Tanrıdan başka tanrı yoktur. Bilirim Bildiririm ki Muhammed, Tanrının Peygamberidir». Rum katedrali Türk Camii olmuştu artık. Konstantinopolis'deki imparatorun yerine, İstanbul'da padişah hüküm sürüyordu, burası bir kere daha, geniş bir imparatorluğun ve büyük bir medeniyetin merkezi olarak yeşerecek ve çiçeklerini verecekti.»

Fatih'in vakfiyelerinde El-Câmi'ü'l-Kebîr'ü'l Atik (eski büyük cami) olarak zikrolunan Ayasofya'nın bakımına büyük bir önem verdiği anlaşılmaktadır. Nitekim Edirne kadısı Muhammed bin Aliyyi'l-Fenâri tarafından 926 (1519) da eski defterlere müsteniden tanzim edilen «Ayasofya vakıfları tahrir defteri»nde kaydedilen pek çok arazi, mahalle, dükkân ve akarın bu sıra da Ayasofya'ya tahsis edildiği öğrenilmiştir.(49)

Sultan III. Selim'in (1566 - 1574) saltanatının sonlarına doğru, Ayasofya'nın duvarları dışı doğru açılmaya başlamış ve bunun sonucu olarak da yapı bütünüyle yıkılma tehlikesi ile karşılaşmıştır. Tarihçi Selânikli Mustafa Efendi yapının bir buçuk zirâ kadar yana meylettğini kaydetmiştir.(50) Diğer taraftan Peçevi İbrahim Efendi de Sultan II. Selim'in kubbeyi sağlamlaştırdığını, birtakım payeler ile iki minare yapılmasını emrettiğini belirtmektedir.(51) Böylece padişahın emri ile Mimar Sinan Ayasofya'nın kuzeyine dayanak olmak üzere iki paye yaptırmış, kuzey-batı ile güney-batıya da aynı zamanda payanda görevi yapacak iki minare eklenmiştir.

AYASOFYA'NIN MİNARELERİ

Fatih Sultan Mehmet'in Ayasofya'ya eklediği yapıların başında kiç kuşkusuz minareleri gelmektedir.

Söylentiye göre fetihten önce Ayasofya'yı onarmak üzere İstanbul'a gelen Ali Neccar isimli bir Türk mimari payandalardan birinin içerisine bir merdiven yaparak gelecekteki minarenin kaidelerini hazırlamıştır.(52) Genellikle Fatih Sultan Mehmet'in Ayasofya'ya bir minare eklediği ve bugünkü tuğla minarenin de o devre ait olduğu iddia edilir. Ancak Ahmet Refik tarafından yayınlanan belgelere göre Fatih Sultan Mehmet devrine ait olan eski ahşap minarenin Sultan Selim II (1566 - 1574) zamanında yıkılarak yerine tuğla minarenin yapıldığı öğrenilmektedir.(53) Prof. Dr. Semavi Eyice dikkatli bir incelemeyle bu minarenin üç ayrı inşaat devresini kapsadığını ileri sürmektedir :

1 — Kare ve kısa kürsü ile yine kısa olan papuç ve gövdenin

taş kaplı olan alt kısmı pabuç kısmının sathı ancak XV. yüzyıl minarelerinde görülen yayvan baklavalara sahiptir. Gövdenin alt kısmında, kırmızı iki bilezik mevcuttur, ki böyle kakma tekniğinde yapılmış süsler ihtiva eden minarelere ancak XVI. yüzyılın ilk yarısında rastlanmaktadır.

2 — Tuğladan olan gövdenin büyük bir kısmı ve yuvarlak profil şerefe çıkıntısı, muhtemelen ikinci bir inşaa devresine aittir.

3 — Çok yakın bir tarihte yapıldığı, en tepesindeki girlandlardan da anlaşılan petek kısmı.

Hermann Schedel tarafından neşredilen Ayasofya'nın en eski gravüründe tek bir minaresi olduğu görülmektedir. Jerome Maurand'in 1544 de çizdiği manzara resimlerinde ise Ayasofya'nın iki minaresi farkedilmektedir. 1559 da İstanbul'a gelen Melchior Lorich'ün büyük panoramasında Ayasofya'nın biri yarım kubbe üzerinde diğeri de güney-doğu köşesinde olmak üzere iki minareli olduğu görülmektedir. Bu da gösteriyor ki Ayasofya XVI. yüzyılın ilk yarısında iki minarelidir. Bunlardan biri ve ahşap olanı yarım kubbe üzerinde, diğeri ise güney-doğu köşesinde bulunuyordu.(54)

Sultan II. Selim'in (1566 - 1574) Ayasofya'ya ilgilenmesi sonucu mabedin kuzey doğusuna Mimar Sinan'a yeni bir minare yaptırttı. Çubuklu ve oyuklu gövlesi ile Mimar Sinan minarelerinin tipik bir örneği olan bu minarede abidevi bir kürsüden, ince ve yuvarlak gövdeye oradan da stalaktikli süslemeli şerefeye ulaşmaktadır. Bundan ayrı olarak Sultan Murat III'de (1574 - 1595) Ayasofya'nın Alemâr yokuşu yönüne birbirinin eşi, çokgen gövdeli, sade bir görünümü olan iki minare daha yaptırmıştır.

OSMANLI PAYANDALARI

Ayasofya'nın ana mekânını örten kubbesi Bizans devrinde olduğu kadar Osmanlı döneminde de dışı doğru açılma tehlikesi göstermiştir. Mabedi son derece iyi inceleyen Mimar Sinan kubbeyi taşıyan payeler ve yan duvarlar arasındaki boşlukları kemerlerle takviye etmiştir. Ayrıca ağır dayanak duvarlarıyla yapıyı daha da sağlamlaştırmış, bu arada bizans payelerini yeniden örerek onu çökmekten kurtarmıştır.(55)

SULTAN I. MAHMUT KÜTÜPHANESİ

Kısaca değinmeğe çalıştığımız Ayasofya'daki Türk ocağı yapıları arasında kuşkusuz, Sultan I. Mahmut Kütüphanesi'nin kendine has ayrı bir yeri vardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son parlak çağında Ayasofya'nın ana mekânı içerisine h.1152 (1736) yılında yapılan bu kütüphane çinileri, sedef kakma ve telli dolap kapakları, Edirnekâri bezemeleri, yazı frizleri, tunç şebekeleri ile ilginç bir eserdir. Çiçek bezemeli tunç bir sebeke Ne içeride ana mekândan ayrılan, dışta iki büyük Osmanlı payandasının arasına yerleştirilen kütüphane Türk süsleme ve yapı sanatının tek kelime ile bir şaheseridir. Ya Fettah kulplu iki kanatlı tunç kapıdan girilen kütüphane; okuma salonu, hazine-i kütüp (kitap mahfaza salonu) ve her ikisini birbirinden ayıran bir koridordan meydana gelmiştir.

Kütüphanenin 5.80X7.60 m. ölçüsünde dikdörtgen plânlı okuma odasının duvarları XVI., XVII., XVIII., yüzyıllara tarihlendirilen çinilerle bezenmiştir. Çini panoların üzerlerinde çivit mavisi zemine beyaz celi-sülüs yazı ile Besmele, Haşr süresinin 22. âyeti, Harp süresinin 23. âyetinin baş kısmı ve Allah teâlanın güzel isimleri (Esma-i hüsnâ) yazılmıştır. Bunların yanı sıra ortada kelime-i tevhid, altta yeşil çinilerle bordürlenmiş ye-di renkli somakiden Sultan I. Mahmut'un tuğrası yerleştirilmiştir.

Ayasofya kubbesinin içten görünüşü. Ortada «Allahü nûrüssemâvât» ayeti Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nindir. - Interior of the dome. In the centre the inscription «Allahü nurussemaavat» by Mustafa Izzet Efendi.

Ayasofya, içeriden, Güney-Batı İstikametinde görünüş. - View of the Interior towards the south west.

Okuma odası ile Hazine-i kütübü birleştiren koridor XVI., XVII., XVIII. yüzyıllara tarihlenen çini ve dua yazılı firizler ile bezenmiştir. Ancak âyet ve dualardan meydana gelen buradaki yazılar, çinilerin yer yer değişmelerinden veya başlangıçtan piyasadan toplu olarak sağlanamadığından bir bütün olarak okunamamaktadır.

Hazine-i kütüp 9.70X5.80 m. ölçüsünde dikdörtgen planlı olup, duvarlara yapışık stalaktik balşıklı ikisi yarım ikisi tam olmak üzere dört mermer sütun ve üst örtüyle ayrılan iki bölümden meydana gelmiştir.

Bunlardan ilk mekân sekizgen bir kasnağa oturan bir kubbe ile örtülmüştür. Kubbe kasnağındaki siyah zemine sarı-celi bir yazı ile Fâtır süresinin 29-35. ayeti kerimleri yazılmıştır. Ayrıca kitaplığın giriş kapısı tâlik yazılı yapım kitabesi yerleştirilmiştir. Hazine-i kütüp'ün ve ahşap kitaplıktaki kırmızı zeminlere de altın yaldızlı tâlik yazı ile son beyitine kuruluş tarahi düşürülmüş Arapça bir kaside çepeçevre dolaşmaktadır.

Hazine-i kütüp'ün kubbeli ve beşik tonozlu bir iki mekânında üst örtü, alçı kabartma çiçeklerle bezenmiştir. Duvarlardaki gömme kitap dolapları ince tel örgü kapaklı olup, bunlardan ortadaki ahşap kitaplık Sultan I. Mahmut devri bezemesini en güzel biçimde yansıtan motiflerle karşımıza çıkmaktadır. Sultan I. Mahmut devrine tarihlenen Ramazanname'nin «Fasl-ı kütüphane» bölümünde şu ilginç mısralar vardır :

Al-i Osman'ın şevketi
Yoktur nâzir-i devleti
Dört köşede mehd olunur
Kütüphanenin ziyneti
Ziyneti dehre saldı fer
Vasfa sezâdır serteser
Ayasofya Câmiinde
Eyledi bir âli eser
Etrafında dolapları
Kitapla doldu her biri
Ortasındaki dolapda
Gösterdi üstâd hüneri (56)

Yakın tarihlerde, 1982 yılından önce yapılan bir onarım ahşap kitaplığı dört ayrı bölüme ayırmıştır. Ramazanne «ortasındaki dolap» sözcüğünü kullanarak bunun dört ayrı parça olmayıp tek bir blok olduğuna işaret etmektedir. Kanımızca yalnızca bazı nakışlara dayanılarak yapılan bu yanlışla 1906 veya 1926 yılında yapılan ve yeterli bir incelemeye dayanmayan bir tahminden ileri gelmektedir.

Sultan I. Mahmut Kütüphanesi'nde önce de belirttiğimiz gibi XVI. - XIX. yüzyıllara tarihlenen İznik, Kütahya ve Tekfur Sarayı çinileri bir arada kullanılmıştır. Benzeri yapılarda olduğu gibi burada da mimar, çini fırınlarına sipariş vererek komple çini döşetmek yerine, yapıyı süratle tamamlamak amacıyla piyasadaki önceki yıllara ait çini örneklerini toplamış ve bunlardan zengin bir kompozisyon yapmayı denemiştir.

Sultan I. Mahmut Kütüphanesinin kitaplarının fihristleri Sultan I. Mahmut, Sultan II. Mahmut ve Sultan II. Abdülhamit zamanında yapılmıştır. Bugün kitaplarla birlikte fihristleri Süleymaniye Kütüphanesinde bulunmaktadır.(57)

Ayasofya'da Kazasker Mustafa İzzet hattı levha Hz. Muhammet.
Calligraphic panel by Mustafa İzzet Muhammed.

Ayasofya'da Kazasker Mustafa İzzet hattı levha: Allah. - Calligraphic panel by Mustafa İzzet: Allah.

Ayasofya'da Kazasker Mustafa İzzet hattı levha: Hz. Osman.
Calligraphic panel by Mustafa İzzet: Osman.

Ayasofya'da Kazasker Mustafa İzzet hattı levha: Hz. Ebûbekir. -
Calligraphic panel by Mustafa İzzet: Ebubekir.

Ayasofya'da Kazasker Mustafa İzzet hattı levha: Hz. Ali. - Calligraphic panel by Mustafa İzzet: Ali.

Ayasofya'da Kazasker Mustafa İzzet hattı levha: Hz. Ömer. - Calligraphic panel by Mustafa İzzet: Ömer.

Ayasofya'da Kazasker Mustafa İzzet hattı levha: Hz. Hasan. - Calligraphic panel by Mustafa İzzet: Hasan.

Ayasofya'da Kazasker Mustafa İzzet hattı levha: Hz. Hüseyin. - Calligraphic panel by Mustafa İzzet: Hüseyin.

AYASOFYA MEDRESESİ

Fatih Sultan Mehmet, Ayasofya'yı camiye çevirdikten sonra onun kuzeyine bir medrese yaptırmıştır. Evliya Çelebi'den öğrendiğimizde göre de daha önce bu alanda patrik ve keşişlerin incilhaneleri bulunuyordu.(58) Nitekim Ayasofya'nının çevresindeki bu yapılar 1493 yılına ait eski bir Alman tasvirinde görülmektedir.

P. G. İncicyan, medresenin yapım tarihini h.857 (1453) olarak işaret ederek, «Caminin kuzeyine odalar, dârülhadis ve 150 talebenin devam ettiği medrese inşa ettirmiştir» demektedir.(59) Ayrıca Fatih Sultan Mehmet'in Vakfiyesinde de bu medreseden söz edilmiştir.(60) Hadika-ül Cevami, Fatih Sultan Mehmet'in camiye temizleyip minber koyduğunu, bir tuğla minare ve bir medrese bina eylediğini belirterek şöyle der: «Ba'dehû medrese höcerâtının üzerine bir tabaka dahi binâ olup höcerât tarh olunmak Sultan Bâyezid Han'ındır ve Bâb-ı Hümâyûn köşesine bir minare dahi onlar içad eylemiştir. Müderris vazifesinin nısfı usûl-ı vakfından ve nısfı dahi Sultan Bâyezid vakfından verilir».(61)

Ayasofya Medresesi dış narteksten avluya açılan yan kapı ile Sultan III. Murat'ın yaptırdığı minare yanından başlayarak Soğuk Çeşme Sokağındaki avlu duvarına kadar uzanıyordu. Ancak yapının camiye bitişik olmadığı, Ayasofya ile medrese arasında üstü örtülü bir yol olduğu, Vakfiyesinden öğrenilmektedir.

Medresenin plânının bir örneği Prof. Dr. A. Süheyl Ünver tarafından yayınlanmıştır.(62)

Ayasofya Medresesi G. Gurli'in plânında anladığımız kadarıyla, 50x47x35 m. ölçüsünde dikdörtgen bir plân şeması göstermektedir. İç avlu 14x23 m. dir. Buna göre uzun tarafında 17 şerden 34. küçük avlusunda ise 12 hücre yer almaktadır. Ayrıca büyük avlunun ortasında da tonozlu bir su mahzeni dikkati çekmektedir. İlk Ayasofya Medresesi'nin plânı Eski Eserler Encümeninde aranmışsa da bulunamamıştır.

Ünlü Türk Alimi Ali Kuşçu, Fatih Sultan Mehmet'in h.878 (1453) de Uzun Hasan üzerine yaptığı sefere katılmış dönüşünde Ayasofya Medresesi'nde müderrislik yapmıştır.(63) Ayasofya Müderrisliği büyük bir ilmi paye olup, Ali Kuşçu'nun Ayasofya Medresesindeki matematik dersleri epey rağbet bulmuş, devrin ünlü alimleri onu dinlemek üzere buraya gelmişlerdir. İlk kuruluşunda Müderrisi Molla Hüsrev, Mehmed Bin Ferâmürz idi. Onun bindiği atın öğrencilerle çevrili olarak medreseye gelişi, namaz vakitlerinde Ayasofya'ya gidiilişi zamanın önemli bir olayı idi.

Fatih Sultan Mehmet, Fatih Külliyesi'ni yaptırıp Semâniye Medresesi'ne ihtiyaç azalmış, ihtisas kitaplığı bir süre yerinde kalmışsa da burası h.883 (1479) de kısmen terk edilerek metruk kalmıştır.

İlk Ayasofya Medresesi'nin yıkılarak yok oluş tarihi bilinmemektedir. XVII. yüzyılda burasının düz bir alan olduğu bazı gravürlerde görülmektedir. S. Abdülmecit zamanla toprakla dolan bu alana İtalyan Mimar G. Fossati'ye Ayasofya'nın onarımı sırasında yeni bir medreseyi 1847-1849 yıllarında yaptırmıştır. İlk medresenin temellerinden yararlanılarak yapılan bu yapının plânı Ord. Prof. A. Süheyl Ünver ile E. Hakkı Ayverdi tarafından yayınlanmıştır.(64)

Plân şeması yönünden her iki medresenin karşılaştırılmasında arada büyük bir fark olmadığı dikkati çekmektedir. İkinci Ayasofya Medresesi ayrı ayrı avlular etrafında onbeş hücreli bir büyük, yedi hücreli bir küçük bölümden meydana gelmiştir.

Sultan II. Mahmut zamanında Ayasofya Medresesi yeni bir onarım geçirmiş, bu arada zemin katın üzerine ahşap bir ilâve kat çıkılmıştır. Üst kata çıkışı sağlamak amacıyla birer hücre, merdiven yapılabilmesi için ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca üstte ahşap gezinti yerini meydana getirmek üzere alt kata ahşap direkler yerleştirilmiştir. Böylece medresenin genel görünümü tümüyle değişmiş, üzeri çatılı ahşap revaklı yuvarlak kemerleri taşıyan ahşap sütunların ardında odalar sıralanmıştır.

Ayasofya Medresesi Dârü'l-Hıl'atü'l-Aliyye Medresesi olarak 1924 yılına kadar kullanılmış, 1934 yılında yıktırılmıştır. Bu yıkımı Ekrem Hakkı Ayverdi haklı olarak acı bir dille tenkit etmiştir.(65)

Ayasofya Müzesi'nin Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü ile müştereken yürüttüğü kazılar sonunda Fatih Sultan Mehmet Medresesi'nin temel kalıntıları bölme duvarları, su yolları, şadırvan kaidesi ve aradaki gezinti yolları bütünüyle ortaya çıkarılmıştır.

PADİŞAH TÜRBELERİ

Mimar Sinan, Mimar Davut ve Mimar Dalgıç Ahmet Ağa'nın yaptırdığı üç muhteşem türbe, Ayasofya ile kaynaşmış ve burasına tümüyle bir Türk Külliyesi görünümü vermiştir. Bunlara Sultan İbrahim ve Sultan I. Mustafa'nın gömüldüğü Bizans vaftizhanesi de eklenince, Ayasofya'da Sultan II. Selim Sultan III. Murat ve Sultan III. Mehmetin türbeleri yan yana sıralanmışlardır.

SULTAN SELİM II. TÜRBESİ

Ölümünden üç yıl sonra h.985 (1577) de yapılan Sultan Selim II. Türbesi Mimar Sinan'ın en güzel eserlerinden biri olup, dıştan mermer kaplı, kare plânlı, çifte kubbeli bir yapıdır.(66) Yüksek iki bölümlü kubbe kemerlerinin yardımıyla sekiz sütuna oturmuştur. Geniş saçaklı üç kemerle revakın ardındaki İznik işi iki çini pano, ilk bakışta dikkati üzerine çekmektedir. Firuze mavi, renkli çiniler, XVI. yüzyılın en güzel örnekleri arasındadır. Ancak bu çini panolardan biri XIX. yüzyıl sonlarında İstanbul'da dişçilik yapan S. Doringy isimli bir Fransızın zamanın Evkaf Nezaretine başvurması ve türbenin eksik çinilerini tamamlamak istediğini belirtmesi sonucu kendisine izin verilmiş ve S. Doringy tarafından bu çinilerin hakikileri yerine Yeni Cami Hünkâr Kasrında olduğu gibi taklitleri yapılmıştır.(67) Bugün bu çiniler Louvre Müzesi'nin bir bölümünde sergilenmektedir.(68)

İçerisi de İznik işi XVI. yüzyıl çinileri ile süslü olan türbede kırkdört sanduka bulunmaktadır. Sultan Selim II, Nurbânu Sultan, Gevher Sultan, Sultan Murat III'ün cülusunda boğdurulan Sultan Selim II'nin şehzadelerinden Şehzade Abdullah ile Sultan Mehmet III'ün boğdurduğu yirmibir erkek kardeşi ve onüç kızkardeşinin sandukaları bulunmaktadır.(69)

SULTAN MURAD III TÜRBESİ

Mimar Davut Ağa'nın eseri olan, padişahın ölümünden sonra tamamlanan Sultan Murad II türbesinin dışı mermer, içerisi de XVI. yüzyılın mercan kırmızısı çinileriyle kaplanmıştır. İç ve dış olmak üzere iki kubbeden meydana gelen üst örtü doğrudan doğruya duvarlar üzerine oturmuştur. Altıgen plânlı türbe Türk mimarisinin en güzel eserlerinden olup abanoz kapısının sağ ve sol kanatlarındaki «Küllü nefsin zâikattü'l mevt sürme ileynâ türceün» ayetinin yazılı olduğu sedef kakmalı kareler Dalgıç Ahmet'in imzasını taşımaktadır. Türbede Sultan Murad II'ün annesi Safiye Sultan başta olmak üzere kızlarından Mihriban, Fatma Sultanlar olmak üzere yirmibir kız kızı, Sultan Ahmet I'in şehzadelerinden Kasım, Sultan Mehmet III'ün üç oğlu, iki kızı; Sultan İbrahim'in bir şehzadesi ve iki sultanı olmak üzere ellidört kişi yatmaktadır. Türbenin yanındaki Sultan Murad III'ün oğullarının gömülü bulunduğu dıştan sekizgen, içten dört köşeli şehzadeler türbesinde de padişahın dört oğlu ve kızı gömülüdür.

SULTAN MEHMET III TÜRBESİ

Mimar Dalgıç Ahmet'in eseri olan Sultan Mehmet III Türbesi dıştan mermer kaplı, içten sekiz köşeli bir plâna sahiptir. Sultandan kızları için sonraki yıllarda yanlarına bölümler eklenmiştir. İç ve dış olmak üzere iki bölümden meydana gelen türbe doğrudan doğruya duvarlar üzerine oturmuştur. Bu türbenin de içerisi İznik işi çinilerle kaplanmıştır. Türbe de Sultan Mehmet III ve Sultan Ahmet III'ün annesi Handan Sultan, Sultan Ahmet I'in şehzadeleri, kızları ve Sultan Murat III'ün kızı Ayşe Sultanın sandukaları vardır.

SULTAN İBRAHİM VE SULTAN MUSTAFA I'İN TÜRBESİ

Ayasofya'nın Bizans çağı vaftizhanesi, fetihden sonra bir süre caminin yağhanesi olarak kullanılmıştır. Sultan Mustafa I H. 1033 (1623) de öldüğünde gömülmesi için yer bulunamamış, nâşi bir süre bekletildikten sonra yağhane, türbeye dönüştürülmüş ve oraya gömülmüştür.(70)

Sultan İbrahim'in H. 1508 (1648) de ölümünden sonra o da Sultan Mustafa I'in yanına gömülmüştür. Evliya Çelebi, Sultan İbrahim için de şöyle der:

«Ol kadar sahib-i kere idi ki, zamanında sâiler dinlemekten müstağni oldular. Türbesi hâlâ ziyaretgâh-ı nisvandır. Çünkü kendisi taife-i nisâyâ ziyâde muhabbet edip onları ihsanlara garketmiştir.»(71)

Bu türbenin kubbedeki kalem işi dışında benzemesi yoktur. Sultan İbrahim ve Sultan Mustafa I'in haremeleri, Sultan Ahmet I'in iki, Sultan Murad IV'ün iki haremî, Küçük Kaya Sultan olmak üzere onvedi sanduka bulunmaktadır.

AYASOFYA ŞADIRVANI

Ayasofya vakıflarına büyük önem veren Sultan Mahmud I (1730-1754) sıbyan mektebi, muvakkithane gibi yapıların yanı sıra avluya Lâle devri özelliğini yansıtan, Türk sanatının en güzel örneklerinden Ayasofya şadırvanını yaptırmıştır. Sekiz mermer sütunun sekiz geniş kemerin taşıdığı kubbeli, kursor örtülü saçağı ile abidevi bir görünüşü olan bu şadırvan kitabesinden öğrenildiğine göre H. 1153 (1740) yılına tarihlendirilmiştir.(72)

Sekiz köşeli mermer revakın üzerine son derece güzel bir tâlik yazı ile onaltı beyitlik bir kaside yazılmıştır:

TARİH

Mihrü sipihr-i mecdü şan Sultan Mahmudi zaman
Her kavl-ü fi'li her zaman nâmi gibi mahmûddur
Câri zebanından kerem havzi atâsı merzi ham
Manendei emvâci yem ihsanı nâ ma'duddur
Ayni velayet menbai şemsi hilâfet matlâi
Ahlâkı Hakkın mecmâi şâhinşehi mes'uddur
Bu âbü tâbi himmeti mahbub-ı rûyi şevketi
Cuşi muini fitnati bahşayışı ma'bûddur
Şemşiri adli kaaimi eyler himaye nâimi
Feyzi düayi dâimi bostâni mülke rûddur
Eyyâmî adlinde mihen kılmaktadır terki vatan
Hep sùrdur fikre gelen şimdi ziyân nâbûddur
Ol arifi sahib sùlûk dilden ider nef'i şükûk
Tavsiti vefdile mülûk dergâhine hasûddur
Beytülharam hem imam hem hâdimi Beytülharem
Peygamberin emrine râm bir dâveri pür cûddur
İcrai şer'a hâstgâr isâri hayre zer nisâr

Evsafi pâki Çaryâr zatinde hep mevcûddur
İtti bu mevkide bina şadirevani canfezâ
Amma ne hoş hayri becâ cari bunun mahsûddur
Resmi bedii tasviri gitti tâ be Çinü
Çün kasri Firdevsi Berin kalbe ferah efzûddur
Sakfı müzehheb bir tabak âbı nebâte mâ sadak
Bu hayri pâke pekçe bak nezdi hüda mevcûddur
Bu sulara server midir zezem mi yâ kevser midir
Muhiye ya mazhar midir ihyaya mahzi sùddur
Canı şerefmendi hasen rûhi Hüseyini gülbeden
Bu ayni safvetmâyeden ez cânü dil hoşnûddur
Ol hüsrevi âli nejat olsun serirârâyî dâd
Tâ dehrinde âbü zâd ibrar için mevcûddur
Târihi dîlcûsun Emin su gibi tefsir eyledin
Sultan Mahmuda bu şadirevan bu suda cûddur.

H. 1153 (1740) [73]

TARİH MANZUMESİ

Şehinşâhi zeman Sultan Mahmudi celilüşşan
Revan mizâbı kilkinden uyûni re'fetü ihsan
Teşebbüs eyledi dâmâni şer'i fahri kevneyne
Anı zâtine kıldı sâyebanı ma'delet usvan
Skender feyzi re'yinden eğer itseydi istimdât
Olurdu âbı hayvan dergehinde nâgihan cûşân
Medresesi teşnegân tihi zulme âbi şemşiri
Diğil ahdine didâyi cefade kimse sergerdan
Bukûdi âbine dair şikâyet eylese gevher
Olur suyi revanbahş eylerse hazine fermen
Küllihali ahali cûvi adliyle handandır

Meğer desti atâsından zeban eyleye efgan
Rizacûyi Hakda ittia nakdi himmetin mebzul
Bu câyi dilküşâde eyledi icâd şadırvan

Ne şadırvani hemtâ ne zibâ tarihi ruh efzâ
Bunun resmin görünce oldu hep ressamlar hayran
Bu su âbihayatın süt karndaşı mıdır sorsam
Ki şirinkâmii câvide malik nûş iden atşan
Letâfetde müşabihtir bu âbi nâb Tesnime
Bunun sâkisini Cennetten gönderse revâ Rıdvan
Hıririn gûş ibüd bak ayni ta'zim ile bu ayne
Hemişe olmada tesbih gûyi hazreti Yezdan
Gönüllerde lebi cû seyrine kalmadı hâhiş
Bu mevki oldu nüzhetgâhi ehil dânişü irfan
Cihanda tâ ki nûşi âbdeni atşan ola reyyan
Emin altun suyiyle eyledim târihini tahrir
Mahalli cûdidir Sultan Mahmudun bu şadırvan

H. 1153 (1740) (74)

Mermer tunç şebekeli asıl şadırvan dışarıya doğru taşkın on-
altı dilimden meydana gelmiştir. Mermer yarım sütunlar, al-
çak kabartma motiflerle süslü her dilimin önüne küçük tunç
musluklar yerleştirilmiştir. Burada da alınlık ve dilimler ara-
sına yine tâlik yazı ve altın yaldız ile onaltı beyitlik ikinci bir
tarih manzumesi yazılmıştır.

Üzeri tel bir örgü ile kaplı madeni bir kubbe ise havuzdaki
suyun temiz kalmasını sağlamaktadır. Kubbe üzerindeki iç
içe girmiş lâle motifli alem ise bu güzelliği tamamlayan bir
başka sanat eseridir.

SIBYAN MEKTEBİ

Ayasofya avlusunda Sultan Mahmud I'nın H. 1155 (1742) de
yaptırdığı sıbyan mektebi iki katlı taş ve tuğlanın alternatif
sıralanmasından meydana gelen bir yapıdır. Alt kattaki ke-
mer boşlukları mamekânla bölünmüş olup üzeri sekizgen kas-
naklı bir kubbe ile örtülmüştür.

AYASOFYA SEBİLİ

Ayasofya'nın güneyinde Horologion kapısını sol tarafına yer
alan bu sebîl XVIII. yüzyılda yapılmıştır. Avlu ve giriş ka-
pısına iki ayrı cephesi olan, dörder basamakla çıkılan bu se-
bilin dövme demir şebekeli, yedişer su verme yeri vardır.

AYASOFYA ÇEŞMESİ

Ayasofya'nın önünde, Alemdar Caddesi üzerinde yer alan
çeşmeyi 1911 de Neo-klâsik üslûpta Sultan Mehmet Reşad
yaptırmıştır. Üzerinde Padişahın tuğrasının yer aldığı yekpa-
re mermerden çeşme üzerinde üç ayrı kitabe yer almaktadır.
Ve cealna minelmai küllü şey'in hay
Ve yeskun feha ke'sen kâne min echane necibe
Ve sekahüu rabbihüm süraben tahûra
Aynen fiha tesma selsebile

1330 (1911 - 1912)

AYASOFYA İMARETİ

Sultan Mahmut I tarafından Sultan Ahmet Çeşmesinin karşısına rokoko üslubunda yapılmıştır. Son derece gösterişli bir kapıdan avlusuna girilen imaret üç ayrı bölümden meydana gelmiştir. Bunlardan birinci bölümde ekmek, ikinci bölümde yemek pişirilmiş, üçüncü bölümde de yemek yenmiştir.

Ocakların bulunduğu birinci bölümün üzeri düz bir çatı ile örtülmüş olup iki bacası vardır. İkinci bölüm kubbelidir, ocaklar sütunlu bir kemer ile diğerinden ayrılmıştır. Yemek yenilen mekân ise dikdörtgen plânlı olup kubbe örtülü üç bölüme ayrılmıştır. Hem bölümüne ayrı bir kapı ile girilen imaret bugün İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğünün kurşun atelyesidir.

HÜNKÂR MAHFİLİ

Ayasofya'nın günümüzde ulaşan hünkâr mahfilini Sultan Abdülmecid devrinde (1839 - 1861) G. Fossati yaptırmıştır. Önceki hünkâr mahfili ise eski resimlerden (76) öğrendiğimiz kadarıyla mihrabın solundaki dehlizde, yaldızlı bir şebeke ile çevrili sütunlar üzerinde yer alıyordu. Bu mahfil Sultan Ahmet III'ün emri ile dışa taşkın duruma getirilmiş (77). Ayasofya'nın 1847 - 1849 onarımında da yıkılarak yenilenmiştir.

Ayasofya hünkâr mahfili beş ince sütunun taşıdığı rokoko üslubunda korkuluk levhalarıyla çevrili çok köşeli bir görünümü vardır. Sultan Ahmet III şebelinin karşısında, 1847 - 1849 onarımında yapılan, üzerinde padişahın tuğrası ve yapım kitabesi olan taş giriş kapısında içeriye girilmekte, oradan da uzun bir rampadan sonra mahfile geçilmektedir.

AYASOFYA'DA DİĞER TÜRK ESERLERİ

Ayasofya camiye çevrildikten sonra yapının esasına dokunulmadan içerisine bazı ekler yapılmıştır. Bunlardan absidin biraz güneyine, Kâbeye yönelik olarak Fatih Sultan Mehmet devrinde mihrap yapılarak çevresi mermerlerle kaplanmıştır. Geç devirlerde mihrap nişinin yarım kubbesi altın yaldızlarla bezenmiş, XVII - XVIII. yüzyıllarda buraya lacivert ve beyaz çinilerden «Kelime-i şahadet» yazılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman Budin seferi dönüşünde getirdiği iki tunç şamdanı buraya koymuştur. Mihrabın sağında yer alan ve Türk taş işçiliğinin bir şaheseri olan minberi Sultan Murat IV (1623 - 1640) yaptırmıştır. Geometrik bezeme ile boş satıh bırakmamacasına süslenen minberin baldakin kısmı ahenkli küçük sütunlar üzerine oturmuştur. Bunların yanı sıra Ayasofya'nın içerisinde dört mermer Sultan Murad III (1574 - 1595) tarafından her payenin önüne gelecek şekilde yerleştirilmiştir. Osmanlı taş işçiliği yönünden son derece güzel örneklerdir ve geometrik benzeresi ile de dikkati çekmektedir. Ana mekâna giriş kapısının solunda iki paye ortasında, dört sütunun taşıdığı vaaz kürsüsü de Sultan Murat IV zamanına aittir.

Ayasofya'nın duvarlarını süsleyen 7.50 m. çapındaki dairevi yazılar Kazasker Mustafa İzzet Efendiye aittir. Allah, Muhammed, Ebubekir, Ömer, Ali, Hasan yazılı bu levhaların yerindeki dikdörtgen çerçeveli Teknecizade İbrahim Efendinin yazıları ne yazık ki, günümüze gelememiştir. Ayrıca kubbenin ortasında, Pantokrator İsa kompozisyonunun üzerine Kazasker Mustafa İzzet Efendinin «Allahü nûrus semavat» ayeti Türk yazı sanatının en güzel örneklerinden bididir.

AYASOFYA ONARIMLARI İLE İLGİLİ NOTLAR

Günümüze ulaşan III. Ayasofya tarihi kaynakların belirttiği gibi 537 yılında bitirdikten sonra sürekli onarılarak günümüze ulaşabilmesi sağlanmıştır.

Tarihi geçmişinin yanı sıra sanat eseri olmasıyla da dikkati çeken Ayasofya, mimar, sanat tarihçisi ve arkeologların daimi ilgisini çekmiştir. A.M. Schneider, E.H. Swift, E.M. Antoniadis gibi araştırmacılar başta olmak üzere Bizans sanatını inceleyen pek çok kişi Ayasofya'ya ilgi göstermiştir. (79) Ayasofya ile ilgili pek çok eser yazılmış, yapının çeşitli plânları çizilmişse de bunların hemen hemen hiç biri bilinen belirli ölçü ve kesitlerin dışına çıkamamıştır. Ayasofya üzerinde başlıyan araştırma ve plânların çizilmesine gerçek anlamda XIX. yüzyılın ortalarında başlanılmıştır. İlk defa 1834 de Fransız gezgini Ch. Texier ve ardından 1835 de Rus mimarı N. Efimov Ayasofya'nın rölevelerini çıkarmışlardır. Bunun ardından Mimar Von Dr. Holtzinger ve C. Gurlitt de bazı plân ve kesitler ortaya koymuştur. (80)

Sultan Abdülmecid'in (1839 - 1861) emriyle 1847 - 1849 yıllarında İstanbul'a gelen İsviçreli mimar G.T. Fossati Ayasofyayı büyük ölçüde onarmış ve bu arada yapının tam bir rölevesini çıkarmak için gerekli bazı ölçüleri almıştır. Bu arada G.T. Fossati Ayasofya'nın büyük ölçüde yirmibeş levhasını kapsayan bir albüm hazırlamış ve daha sonra konuyla ilgili bazı desenleri Torino da açılan bir mimari sergisinde sergilemiştir. (81) F.T. Fossati'nin Ayasofya'daki çalışmaları devam ederken Prusyalı mimar W. Salzenberg padişahın özel izni ile İstanbul'a gelerek yapıyı incelemiştir. (82) G.T. Fossati Ayasofya da çalışmalarını sürdürürken W. Salzenberg onun kurduğu iskeleden yararlanarak yapıyı incelemiş, meydana çıkarılan mozaiklerin desenlerini çizmiş ve bazı rölevelerini hazırlamıştır. W. Salzenberg'in röleve ve desenleri yayınlaması G.T. Fossati ile arasının açılmasına neden olmuştur. (83) Böylece G.T. Fossati ile W. Salzenberg arasında başlayan anlaşmazlık uzadıkça uzamıştır. G.T. Fossati önceleri bunu önleme çabalarına girişmişse de bundan bir şey elde edememiş sadece W. Salzenberg'in albümü başına G.T. Fossatiyi öven bir kaç cümle konulmuştur. Diğer taraftan Prusya hükümeti de her ikisine birer «Kızıl Kartal» nişanı vererek meseleyi çözümlenmeye çalışmıştır. (84) Bu araştırma ve çatışmaların yanı sıra Ayasofyanın detaylı incelenen plânlarını, kesitlerini detayları ile birlikte hazırlanması o yıllarda pek genç bir Fransız mimarı olan Henri Prost'a kismet olmuştur. Büyük Roma mimarlık ödülünü 1902 yılında kazanan H. Prost Ayasofya'yı dikkatle incelemiş, rölevelerini ve diğer resimlerini 1911 de Paris de Salons d'Architecture de sergilemiştir. (85)

H. Prost 1904 yılında geldiği İstanbul'da Ayasofyayı incelemiş o zamana kadar yapılan plân ve rölevelerin pek yeterli olmadığını ve elde de güvenilir bir malzemenin bulunmadığını görmüştür.

Bunun üzerine Ayasofya'nın detaylı bir rölevesini yapmağa karar vererek isteğini zamanın Evkaf Nezaretine bildirmiştir. Ayrıca bu isteğini kendi hükümetine de duyurmuşsa da Paris Akademisi ödenek yetersizliğini ileri sürerek onun bu isteğini yerine getirememiştir. H. Prost işin önemi üzerinde ısrarla durmuş, yapacağı rölevelerinde Bizans Ayasofyasından ayrı olarak Türk devrine ait eklerin, özellikle türbe, imaret, medrese gibi yapıların da gösterilmesinin yerinde olacağını sözlerine eklemiştir. Nihayet 1906 da Paris Akademisi iki bin franklık bir ödenek ile bu çalışmayı desteklemeye karar vermiştir. Bunun üzerine H. Prost yeniden İstanbul'a gelmiş ve iki yıl burada kalarak Ayasofyanın en ince ayrıntısına kadar son derece sağlıklı plân, kesit ve cephe görünümünü çizmiştir.

H. Prost'un bu rölöveleri ilim çevrelerinde ne yazık ki, yeterince tanıtılmamıştır. İçlerinden bir kısmı Salons d'Architecture Cemiyetinin broşüründe bastırılmışsa da kötü baskı tekniği ve oldukça küçültülen resimler istenileni verememiştir. H. Prost'un çizmiş olduğu Ayasofya rölövelerinin birer örneği İstanbul Vakıflar Basmüdürlüğü arşivindedir. Ayrıca burada yüzyılımızın başlarında Ayasofya'da görülen çatlakların tehlikeli bir durum almasından ötürü Milletlerarası bir komisyona kuruluşu ile ilgili bazı belgeler de bulunmaktadır.(86)

Bu belgelerden öğrendiğimize göre Ayasofya'nın onarımı için Osmanlı hükümeti Avrupalıların ünlü mimarlarından, özellikle E.J. Proupper ve Maranconiye başvurmuşlardır. E.J. Proupper'teki Evkaf Nezaratince kabul edilmemiş, onarımın Maranconi'nin idaresinde yapılmasına karar verilmiştir. Ancak I. Dünya Savaşı'nın çıkışı nedeniyle bu çalışmalar yapılamamıştır.

Ayasofya 1934 yılında Atatürk'ün isteği Bakanlar Kurulunun 24 Kasım 1934 tarihli kararı ile 1 Şubat 1935 den itibaren Müze olmuştur. Ayasofyanın müze oluşu açılışları bu yönde de ha da etkilemiştir. Amerikan Bizans Enstitüsü tarafından 1931 yılında mozaiklerin ortaya çıkarılma teklifi üzerine çalışmalara devam edilmiş ve Ayasofyanın bilinen mozaikleri ortaya çıkarılmıştır.

Ayasofya da Bizans sanatının yanı sıra en az onun kadar önemli olan Türk eklerinin onarım çalışmalarına da son yıllarda büyük önem verilmiştir. Son yıllarda, özellikle 1982 yılında başlayan çalışmalarda kubbe kurşunlarının değişimi, çatlakların onarımı, rampaların yeniden düzenlenmesinin yanı sıra Fatih

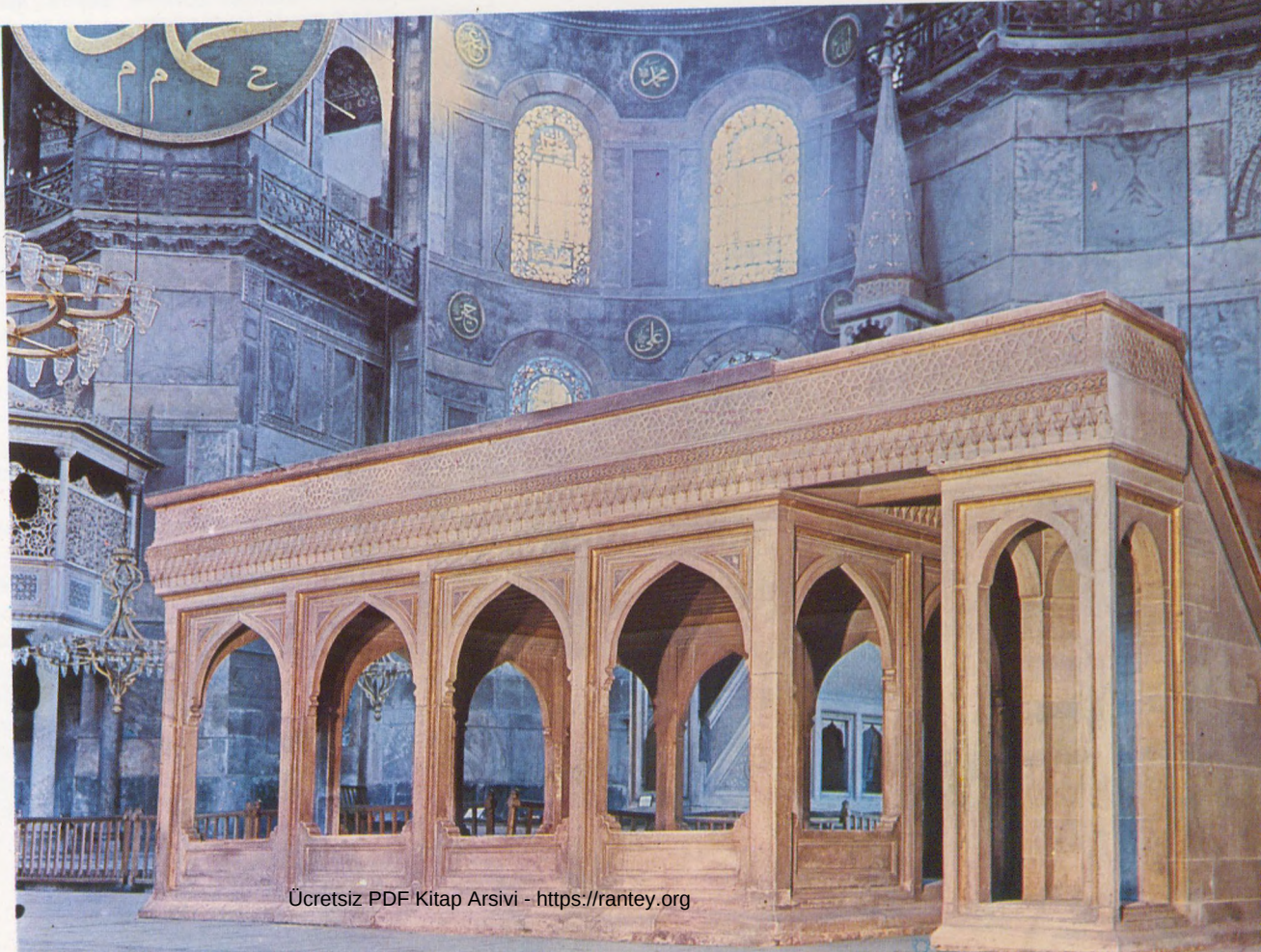
Sultan Mehmet Medresesinin kazısı yapılmış(87), türbelerin onarımı ile Sultan Mahmut I Kütüphanesi yeniden düzenlenmiştir.

Bizans çağında vaftizhane, Osmanlı çağında önce yağhane sonra da türbeye dönüştürülen mekânda sandukaların altındaki çürüyen ahşap ve tuğla döşemeler sökülerek kaldırılmıştır. Buradaki toprak boşaltılmış, temizlenmiş, beton dayanakların yardımıyla döşeme yenilenmiş, sandukalar yeniden yapılmıştır. Bu arada türbe girişindeki ahşap saçak XVII. yüzyıl bezemesi dikkate alınarak yenilenmiştir.

Bizans çağının mermer, abidevi görünümlü vaftiz teknesi ile yağ küplerinin sonradan yerleştirildiği avlu düzenlemesi de bu arada yapılmıştır. Bu mekânın giriş döşeme ve ders yenilemeleri dışında yapılan hafriyat sonucu, zamanın doldurduğu, içerisinde keramik parçalarının da bulunduğu toprak temizlenerek, orijinal bizans döşemesi ve sütun başlıkları ortaya çıkarılmıştır. Sultan Murat III ve Sultan Selim II türbelerinin orijinal avlu döşemesinin bozulmamış kısımları ile bazı kısımları yenilenerek bahçe tanzimi yapılmıştır.

Osmanlı payandaları, Türbelerin kurşun kaplamaların değişimi de bu arada yapılan işlerdendir. Öte yandan Cornell Üniversitesi Klasik Bilimler dalı öğretim üyelerinden Prof. Peter Jan Koniholm ve Cecil Striker çalışmalarını bir bölümünü buraya yönelterek ağaçlardan aldıkları parçalarla yapıların kesin tarihlemesi yönüne gitmişlerdir. Ayasofya üzerinde yapılan çalışmalarda alınan parçaların tarihlendirilmesi, Cornell Üniversitesi laboratuvarında devam etmektedir.

Ayasofyanın içinden bir görünüş; Osmanlı devri yapısı müezzin mahfili.
View of the interior; Müezzin gallery dating from the Ottoman period.

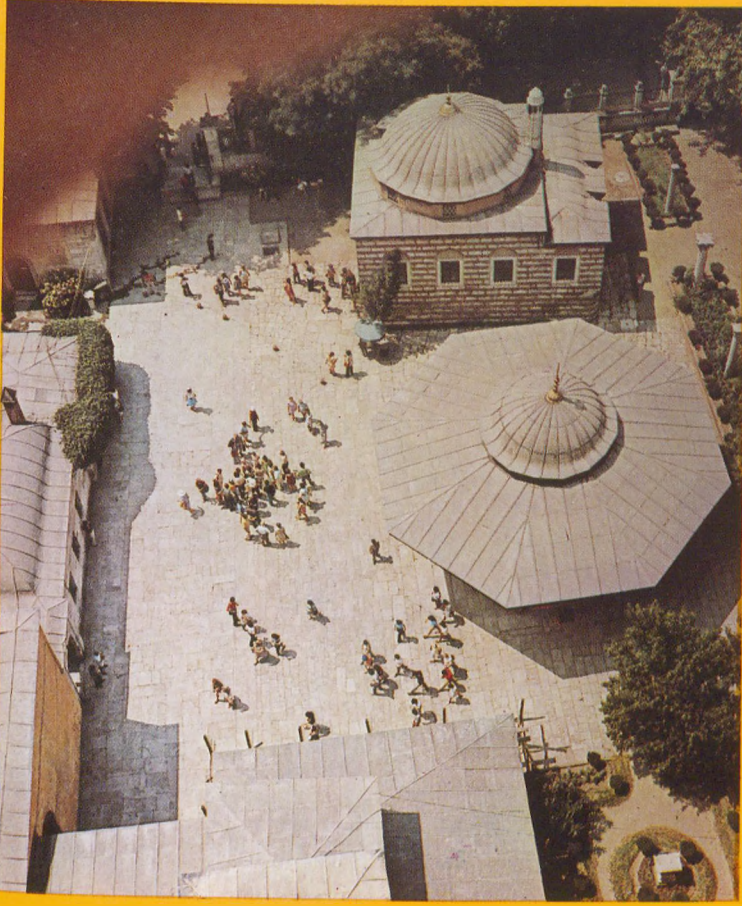

NOTLAR

- 1) Bkz: Prof. Dr. Afif Erzen, «İstanbul şehrinin kuruluşu ve isimleri» Türk Tarih Kurumu Belleteni, Ankara 1954, S. 70, s. 135.
- 2) Bkz: A. Erzen, a.ge, s. 137.
- 3) Muzaffer Ramazanoğlu, Sent İren ve Ayasofyalar Manzumesi, İstanbul 1946; Muzaffer Ramazanoğlu, Ayasofya ve Aya İrini de Yapılan Kazılar, İstanbul 1947; Muzaffer Ramazanoğlu, «New Forschungen zur Architecturgeschichte der Irene-kirche und des Komplexes der Sophienkirche» Actes du VI. Cong. Paris 1948
- 4) İmparatoriçe Evdosiya Ayasofya yakınındaki bir alana gümüş kakmalı bir heykelini dikdirmek istemiş, İstanbul Patriği İoannes Khrysostomos da buna karşı çıkmıştır. Belâgati ve dinî müsamahasızlığı ile tanınan Patrik İç Anadolu'ya sürgün edilmişse de 20 Haziran 404 de İstanbul'da büyük bir isyan çıkmıştır. Bkz: Chroon Pasc Bonn 1531.
- 5) Muzaffer Ramazanoğlunun sözünü ettiği gemi sözcüğü ile orta ve yan nefler için kullandığını sanıyoruz.
- 6) Muzaffer Ramazanoğlu, Sent İren ve Ayasofyalar Manzumesi, İstanbul 1946. s. 10; Muzaffer Ramazanoğlu, «Neve Forschungen zur Architekturgeschichte der Irenen-Kirche und des Komplexes der Sophienkirche» Actes du VI. Congres. Int. d'Etudes Byzantines Paris 1958, Paris 1951, II, s. 347 - 357
- 7) Bkz: A.M. Schneider, Die Hagia Sophia zu Konstantinopel, Berlin 1967, Abb. 65; Heinz Kahler, Die Hagia Sophia, Berlin 1967.
- 8) Bu bölümle ilgili bir fotoğraf için bkz: O. Wulff, Altchristliche Byzantische Kunst II.
- 9) Ayasofyanın orta nef ile yan neflerini birbirinden ayıran dördü sağda, dördü solda bulunan yeşil-siyah damarlı mermer sütunları Efesostan; Dördü küçük yarım kubbenin altında yer alan sekiz porfir sütun Kahire yakınlarındaki eski bir Mısır mabebinden önce Romaya sonra da İstanbul'a gönderilmiştir.
- 10) Feridun Dirimtekin «Ayasofya» İslâm Ansiklopedisi İstanbul 1961, c. 2, s. 1443.
- 11) Bu mekânda Bizans taş eserlerinden oluşan koleksiyonlar teşhir edilmektedir.
- 12) Feridun Dirimtekin «Ayasofyanın Bronz Kapıları», Ayasofya Müzesi Yıllığı, İstanbul 1961, s. 10-14.
- 13) Procopius, Periktisnaton-De Aedificlis, London 1954, s. 407-408.
- 14) İmparatorun önünde secde ederek girdiği bu kapının üst sövesinin elektron denilen madeni sanduka biçiminde oluşu bir Hristiyan efsanesinin doğuşuna yol açmıştır. Kapının üzerinde aynı madenden yapılmış bir kemer ve içinde mukaddes taht ve mukaddes kitabı gösteren bir resim vardır. Kitabın açık sayfası üzerinde İncilden alınma şu söz yer almaktadır:
«Allah bana koyunların kapısının dedi. Benim aracılığımla içeri giren kurtulacak serbest girip çıkacak ve mera bulacaktır.»
- 15) Semavi Eyice, Ayasofya, İstanbul 1984, s. 16.
- 16) Absid yapının ana duvarlarından 6.00 m. dışarıya taşmaktadır. Bu durumda içten dış nartexden absid ucuna kadar uzunluğu 92.025 m. dir.
- 17) Esin Yücel, «Bizans Ambonlarının Mahiyeti ve Selânik Ambonu» Arkiteke İstanbul 1968, s. 337, s. 162 - 164; E. Yücel, «İstanbul Ayasofyası'nın Muhteşem Ambon'u Nasıldı? Ne Oldu?» İstanbul 1970, s. 337, s. 40
- 18) Semavi Eyice, a.g.e., s. 22.
- 19) Semavi Eyice, «Vikingler İstanbul'da» Yıllar Boyu Tarih.
- 20) J. Ebersolt, Sainte-Sophie du Constantinople, Etude de topographie d'après les ceremonies, Paris 1910. Bu kule ile ilgili Rasim Arseven imzalı suluboya bir resim Erdem Yücel'in özel koleksiyonundadır.
- 21) Sabahattin Türkoğlu, «Ayasofya Skevophilakionu Kazısı» Ayasofya Müzesi Yıllığı, İstanbul 1983, s. 9, s. 25-35; Sabahattin Türkoğlu, Les Fouilles de Skevophylakion Sainte Sophie, Collection Turcica, Travaux et Recherches en Turquie, II, s. 134-147.
- 22) Metalik mozaiklerde altın ve gümüş parçalar kullanılmıştır.
- 23) Cam mozaiklerde genellikle beyaz, sarı, kırmızı, mor, tükuvaz, pembe, yeşil, mavi, siyah ve kahverengi cam parçaları kullanılmıştır.
- 24) Taş mozaiklerde çeşitli renklerde mermer, kireçtaşı ve granit parçaları kullanılmıştır.
- 25) Pişmiş toprak mozaiklerde kırmızı, pembe renklerde parçalar kullanılmıştır.
- 26) Mme. B.de Khitrowo, Hinéraités Russes en orient, Geneve 1889
- 27) Clavijoo, Timur devrinde Kudüs'ten Semerkand'a Seyahat (Tercüme Ö.R. Doğrul) İstanbul, Ç.I., s. 30.
- 28) Abou-I Hasan Ali ben Muhammed et Tamgrouti, En-Náfahat el-Mıskıya fı-sıfat et-Tourkiya, trad, pur H.de Cartries, Paris 1929; Semavi Eyice, «Ayasofya Mozaikleri» mad. İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul 1963, c. 3, s. 1455.
- 29) J. Ebersolt, Constantinople Byzantine et le Voyageurs de Levant, Paris 1918.

- 30) Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (Türkçeleştiren Zuhuri Danışman) İstanbul 1971, c. II
- 31) Semavi Eyice, «Ayasofya Mozaikleri» mad. İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul 1960, c. 5, s. 1455.
- 32) W. Salzenberg, Alt Christirche Baudenkmale Von Constantinopel, Vom V, bis XII, Jahrhundert, Berlin 1854.
- 33) Bkz: Thomas Whittemore, The Mosaics of St. Sophia at İstanbul, Preliminary Report on the first years work, 1931-1932, The Mosaics of the Narthex, Great Britain, Oxford University Press, 1933; Th. Whittemore, The Mosaics of St. Sophia at İstanbul, Second Preliminary Report, Work Done in 1933 and 1934, The Mosaics of the Southern Vestibuli, Great Britain, Oxford University Press 1936; Th. Whittemore, The Mosaics of Hagia Sophia at İstanbul, Third Preliminary Report Work Done in 1935-1938, The Imperial Portraits of the south Gallery, Great Britain, Oxford University Press 1942; Th. Whittemore, The Mosaics of Hagia Sophia at İstanbul, Fourth Preliminary Report Work Done in 1934-1938, The Deisis Panel of the South Gallery, Great Britain, Oxford University Press 1952.
- 34) C. Mango, Materials for the study of the mosaics of St. Sophia at İstanbul, The Dumbarton Oaks Studies 8 Washington 1962.
- 35) İmp. Basileios I ve Leon V olabileceği iddia edilen bu imparator figürünün Th. Whittemore Leon VI olduğunu kabul etmiştir. Bkz.: Th. Whittemore, The Mosaics of St. Sophia at İstanbul, Preliminary Report on the first years work 1931-1932; A. Grabar, L'Empereur dan l'art Byzantin, Paris 1936; E. H. Swift, Hagia Sophia, New York 1940; A. M. Schnider, Bemerkungen zu den beiden neuafgedeckten Mosaiken der Sophienkirche, Berlin 1906; A. M. Schneider, Die Hagia Sophia zu Konstantinopel, Berlin 1930.
- 36) Bkz.: Th. Whittemore, The mosaics of St. Sophia at İstanbul, Second Preliminary Report, Work done in 1933 and 1934; Alpay Pasinli, «Ayasofya Mozaikleri» Sanat Dünyamız, İstanbul 1983, S. 25, S. 2-13.
- 37) Bkz.: A. P. Underwood-J. W. E. Hawkins, «The Mosaics of Hagia Sophia at İstanbul. The Potrait of the Emperor Alexander» Dumbarton Oaks Papers, 1961, S. 15; Th. Whittemore, The Mosaics of Hagia Sophia at İstanbul, The Deisis Panel of the South Gallery, Boston 1952.
- 38) Th. Whittemore, The Mosaics of Hagia Sophia at İstanbul, Third Preliminary Report Work Done in 1935-1938; Semavi Eyice «Ayasofya Mozaikleri» mad. İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul 1960, C. 3, S. 1457.
- 39) Georg Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, Ankara, 1981.
- 40) Th. Whittemore, a.g.e.
- 41) Semavi Eyice, «Ayasofya Mozaikleri» mad. İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul 1960, C. 3, S. 1454-1459
- 42) G. Fossati, Ayasofya-Constantinople as recently restored by order of H. M. The Sultan Abdul Medjid, London 1852; E. Yücel, «Ayasofya onarımları ve Vakıf arşivinde bulunan bazı belgeler» Vakıflar Dergisi, Ankara 1972, S. X, S. 119-238; E. Yücel, «1982-1983 yıllarında Ayasofya'da Türk sanatı çalışmaları» Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul 1983 S. 26, S. 200-214; E. Yücel, «1982-1983 yıllarında Ayasofya'da Türk sanatı çalışmaları» Birinci Kıbrıs Türk Belediyecilik Kongresi, Girne 1984, S. 97-104; F. Dirimtekin, «Ayasofya'nın tamirleri» Tarih Konuşuyor, İstanbul 1967, S. 43, S. 3294; F. Dirimtekin, Ayasofya Klavuzu, İstanbul 1960, S. 12; F. Dirimtekin, Ayasofya Klavuzu, İstanbul 1966, S. 10-12.
- 43) F. Babinger Mehmed der Eroberer uns seine zeif, Münih 1953; E. H. Swift, Hagia Sophia, New York 1940; Tursun Bey (Haz. Mertol Tulum), Tarih-i Ebü'lfeh, İstanbul 1977; S. Eyice «İstanbul'un tarih boyunca gelişmesi ve korunması gerekli kültür değerleri» I. İstanbul Sempozyumu, İstanbul 1982, S. 92.
- 44) Prof. Dr. M. C. Şahabettin Tekindağ, «Fatih ve Ayasofya» Fethin 511. Yıldönümü Konferansları, İstanbul 1964, S. 61; Câfer Çelebi, Mahrûse-i İstanbul'un Fetih-nâmesi, TOEM 1331, S. 22; Tursun Bey, Târih-i Ebu'l Feth, TOEM 1330.
- 45) N. Iorgu, Vie Source Nêgligee de la prise de Constantinople, Acad, Roumoun Bull de la section historia XIII. Bucuresti 1927, S. 59-68; N. Iorga (Türkçeye çeviren Fazıl Işıközlü-Adnan S. Erzi) İstanbul'un zaptı hakkında ihmal edilmiş bir kaynak» Belleten, Ankara 1949, S. 49, S. 145.
- 46) Kaynaklar Patrik Anastasios II'nin istifasından sonra bu makamın boş kaldığını kaydeder. Fatih Sultan Mehmet makamı sahihsiz bırakmamak için yeni bir patrik seçimini emreder. Bunun üzerine kilise önde gelenleri ruhbân ve şehirde yeniden toplanan halk, rahip sınıfına mensup Georgios Skolarios Gennadios'u patrik seçmiştir. Seçimden sonra Gennadios'u yemeğe davet eden Fatih Sultan Mehmet ona ruhani hâkimiyeti temsil eden patriklik asası ile tacını verdiği gibi yeni patriklik makamı olarak Havariyon kilisesini tahsis etmiştir.
- 47) G. Slumberger, La Siege, La prise et le sue du Constantinople, Paris 1852, S. 10-12.

- tinople pur les Turcs en 1453, Paris 1915.
- 48) Saad-ed-Din, Relation de la prise de Constantinople par Mohammed II, Paris 1826.
- 49) T. Öz, Zwei Stiftung Sunkunden Sultan Mehmed II Fatih, İstanbul 1935, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı; Fatih II. Mehmet Vakfiyesi, Ankara 1938; Mehmed Bin Ali El-Fenari, Ayasofya Vakıfları Tahrir Defteri, Belediye Ktp. M. Cevdet yazması, No. 64.
- 50) Tarih-i Selânikî, İstanbul 1281 (1864), S. 120-121.
- 51) Tarih-i Peçevi, İstanbul 1283 (1866), I, S. 501.
- 52) Evliya Çelebi (Türkçeleştiren Zuhuri Danışman) Seyahatname, İstanbul 1971, C. 1, S. 129; A. Sami Boyar, Ayasofya ve Tarihi, İstanbul 1943; Semavi Eyice, «İstanbul Minareleri» Türk San'atı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri, İstanbul 1963, I, S. 36.
- 53) A. Refik, Onaltıncı asırda İstanbul hayatı, İstanbul 1933, S. 21-23.
- 54) Bkz.: J. Maurand. Hineraire de Jérôme Maurand d'Antibes a Constantinople, Paris 1901, Lev. XV. 2; E. Oberhammer, Konstantinopel unter Suleiman dem Grossen, München 1901, Lev. VI.
- 55) A. Sami Boyar, Hagia Sophia, İstanbul 1949; Kemal Altan «Ayasofya etrafında Türk San'at ekleri» Arkitekt, İstanbul 1935; C. 5, S. 264-267.
- 56) Amil Çelebioğlu, Ramazannâme (1826 Yılında Ramazan Manileri), Tercüman 1001 Temel Eser, S. 123-124; Erdem Yücel «Ayasofya Kitaplığı» Türkiye'miz, 1984, S. 42, S. 11-17; Erdem Yücel, «La Bibliotheque Dû Sultan Mahmût I A Sainte-Sophie» Collection Turcica, Travaux et Recherches en Turquie II. Paris 1985, S. 201, 208.
- 57) Muzaffer Gökman, İstanbul Kütüphaneleri Rehberi, İstanbul 1947; Mahmud Özlü, «Ayasofya Kütüphanesi» mad. İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul 1960, C. 3, S. 1482-1484; Cevdet Türkay, «İstanbul Kütüphaneleri» Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, İstanbul 19, S. 73-75; Nimet Bayraktar «Kütüphane Fihristleri» Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul 1982, S. 21, S. 127-159.
- 58) Evliya Çelebi (Türkçeleştiren Zuhuri Danışman), Seyahatnâme, İstanbul 1971, C. II, S. 16.
- 59) P. G. İnciyan, 18 Asırda İstanbul (Tercüme : H. D. Andreasyan) İstanbul 1976, S. 56.
- 60) Fatih Sultan Mehmet Vakfiyesi, S. V, II, VIII, 142.
- 61) Hüseyin Ayvansarayı, Hadikat-ül Cevami, İstanbul 1281, S. 3.
- 62) A. Süheyl Ünver, Ali Kuşçu, İstanbul 1942.
- 63) A. Süheyl Ünver, Ali Kuşçu, İstanbul 1942; Tarihi Nişancı Paşa, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, No. 2185; Kadıköyü Halkevi Yayınları, Hızır Bey Çelebi Hayatı ve Eserleri, İstanbul 1945, S. 1, S. 40; Şerafettin Yalıtıkaya, Tanzimattan evvel ve sonra Medreseler, İstanbul 1940, S. 463-467; A. Süheyl Ünver, «Fatih ve İstanbul Üniversitesi» «İstanbul'un Fethinden sonra İlim ve Sanat» Fethin 511 inci Yıldönümü Konferansları, İstanbul 1964, S. 5-7, S. 16-28.
- 64) Bkz.: A. Süheyl Ünver, a.g.e.; Ekrem Hakkı Ayverdi, Fatih Devri Mimarisi, İstanbul 1953, S. 277-278; Ekrem Hakkı Ayverdi, Fatih Devri III. İstanbul, S. 318-321.
- 65) E. Hakkı Ayverdi, a.g.e. S. 321.
- 66) Bkz: Usulü Mimari-i Osmanî. İstanbul 1290, S. 59; E. Oktay-İ. Artuk, «Ayasofya'daki II. Selim'in Türbesi ve İçindekiler» Ayasofya Müzesi Yıllığı, İstanbul 1965. S. 6, S. 47-53; H. Ayvansarayı, a.g.e., S. 1-6; Tahsin Öz, İstanbul Camileri, İstanbul 1962, I, S. 29-30.
- 67) Yeni Cami Hünkâr Kasrında erik ağacı kompozisyonunun bulunduğu XVIII, yüzyıla ait bir pano S. Doringy tarafından sökülüş ve yerine acaip kalem işi yapılmıştır. Bkz.: Semavi Eyice, «İstanbul» mad. İslâm Ansiklopedisi. İstanbul 1950, C. 5, II. S. 1214; Erdem Yücel, Yeni Cami Hünkâr Kasrı, İstanbul 1971, S. 18.
- 68) Bkz.: Haluk Y. Şehsuvaroğlu, Asırlar Boyunca İstanbul, İstanbul; E. Oktay-İ. Artuk, a.g.e., 50.
- 69) H. Ayvansarayı, a.g.e., S. 6; Çağatay Uluçay, Taht uğrunda baş veren sultanlar, İstanbul 1961, S. 102; Ahmet Refik, Selaniki Tarihi, İstanbul 1924, S. 252, Evliya Çelebi, Seyahatname.
- 70) Evliya Çelebi, a.g.e.
- 71) Evliya Çelebi, a.g.e.
- 72) Enver Tokay, İstanbul Şadırvanları, İstanbul 1957, S. 19; Sezer Tansuğ, «18 yüzyılda İstanbul Çesmeleri ve Ayasofya Şadırvanı» Vakıflar Dergisi, İstanbul 1965, S. VI, S. 93-110; R. Ekrem Koçu, «Ayasofya Şadırvanı» mad. İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul 1966, C. 3, S. 1484-1485; Sezer Tansuğ, «Ayasofya Şadırvanı» Ayasofya Müzesi Yıllığı, İstanbul 1961, S. 3, S. 35-36.
- 73) R. Ekrem Koçu, «Ayasofya Şadırvanı» mad. İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul 1960, C. 3, S. 1485.
- 74) R. E. Koçu, a.g.e., S. 1485-1486.
- 75) R. Ekrem Koçu, «Ayasofya Çesmesi» mad. İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul 1960, C. 3, S. 1476-1477; İ. Hilmi Tanışık, İstanbul Çesmeleri, İstanbul 1943, I.
- 76) G. Fossati Albümü, Lev. 24.
- 77) Hüseyin Ayvansarayı, a.g.e., S. 4.
- 78) Bkz.: R. E. Koçu, «Ayasofya» mad. İstanbul Ansiklopedisi; Tahsin Öz, a.g.e.; G. Fossati, Aya Sofi of Constantinople As Recently Restored by order H. M. the Sultan Abdul Medjid, London 1852.
- 79) A. M. Schneider, Die Hagia Sophia zu Konstantinopel, Berlin 1938; H. Swift, Hagia Sophia, New York 1940; Robert L. Van Nice, Saint Sophia in İstanbul, An Architectural Survey, Washington 1965.
- 80) Von De. H. Holtzinger, Handbuch der Architectur, Leipzig 1909; C. Gurlitt, Die Baukunst Konstantinopel, Berlin 1912.
- 81) G. T. Fossati, Ayasofya-Konstantinopel as recently restored by order of H. M. The Sultan Abdul Medjid, London 1852.
- 82) W. Salzenberg, Alt-Christliche Baudenkmale von Konstantinopel Vom V. Bis XII Jahrhundert, Berlin 1854.
- 83) W. Salzenberg, a.g.e.
- 84) Semavi Eyice, «Tenkit» Belleten, Ankara 1964, S. 112, S. 780-781.
- 85) Bkz.: Prof. Albert Gabriel, «Henri Prost ve İstanbul'daki eseri» Türkiye Turing Otomobil Kurumu Belleteni, İstanbul 1960, S. 22, S. 8-11.
- 86) Erdem Yücel, «Ayasofya Onarımları ve Vakıf Arşivinde bulunan bazı belgeler» Vakıflar Dergisi, Ankara 197, S. X, S. 219-228.
- 87) C. Mango, «Materials for the study of the mosaics of St. Sophia at İstanbul» «The Dombarton Oaks Studies, VIII., Washington 1962.

Ayasofya şadırvanı ve sıbyan mektebine havadan bakış. - Aerial view of the şadırvan and the primary school.

AYASOFYA MUSEUM

by
ERDEM YÜCEL

I. AYASOFYA IN THE BYZANTINE PERIOD

The area occupied by Ayasofya is known to have been inhabited since prehistoric times but very little has so far been discovered concerning the earlier settlements. Excavations carried out here have yielded black figured pottery dating from 700-600 B.C together with wall fragments closely resembling the Phrygian walls unearthed at Boğazköy in both the materials and the techniques employed.

AYASOFYA I

Our knowledge of the first church of St Sophia to stand on this site is very limited, but it would appear to have been built by Constantius (337-361), the son of Constantine the Great. This was a basilica type building with stone walls and a wooden roof, and is said to have been constructed on the site of a temple of Artemis which stood adjacent to the Imperial Palace. The church was opened to public worship with a magnificent ceremony on 15 May 360. Nothing whatever of this first church has survived, but it would appear to have been smaller than the present building. It was burned down during a popular revolt on 20 June 404.

AYASOFYA II

The second church of St Sophia was built by the Emperor Theodosius II (408-450), and was opened to worship on 10 October 415. It was the largest church in the city, consisting of a five-aisled basilica with a wooden roof. It met the same fate as its predecessor, being burned down in the Nike revolt which broke out on 13 January 532.

Excavations carried out in 1936 revealed a columned portico 3.5 m wide adorning the western front of the church, together with some fragments of the narthex walls. A flight of five marble steps leads up to the portico, from which three doors lead into the church itself. The excavations also yielded a number of columns, corinthian type capitals, a decorative frieze and reliefs depicting the twelve apostles. These architectural elements are typical of the architecture of the period and are now exhibited in the courtyard of the Ayasofya Museum.

The structure of the present building would have been endangered by any further extension of the excavations towards the east, so our knowledge of the dimensions of the second church of St Sophia must remain uncertain. It would appear, however, that the body of the church was about 60 m while the atrium is known to have measured 47.6x35.5 m. This section, consisting of rather thick square piers with high columns between them, was removed in 1873.

AYASOFYA III

Justinian II (527-565) decided to build a church far surpassing both its predecessors in size and magnificence, and entrusted the construction to the most celebrated architects of the time, Isidoros of Miletus and Anthemios of Tralles.

Documentary sources show that 10,000 labourers and 1000 master craftsmen were employed, and that the finest columns and other architectural elements were brought from all parts of the Empire, particularly the ancient cities of Aspendos, Ephesos and Baalbek, to be used in the construction of the new church. The white marbles on the walls and floors were brought from the island of Marmara (Prokonnesos) the green porphyry from the island of Eğriboz, the pink marble from the Afyon region, the yellow marbles from North Africa

and the green porphyry from Thessalia and the Mora.

Work commenced on 23 February 532 and was completed, apart from the decoration, five years, ten months and four days later on 27 December 537.

THE ARCHITECTURE

Ayasofya consists of a large central space roofed by a central dome, with two side aisles, an apse and an inner and outer narthex. Three doors in the east of the atrium lead into the outer narthex, which is completely devoid of any decoration. It is covered by a long monastery vault and opens through five doors into an inner narthex 9.55 m in length and divided by arches into nine sections. The walls of the inner narthex are faced with marble, and the whole of the vault is adorned with mosaics. There is a door at each end, the one on the north opening into the ramp leading to the upper gallery, while the one on the south, known as the **Horologion** gate, had been removed from an old temple in Tarsus and brought to Istanbul by Emperor Michael. It was originally of great magnificence, but the gold-gilt panels and ornamentation were removed in the course of the looting carried out during the occupation of Istanbul by the armies of the Fourth Crusade.

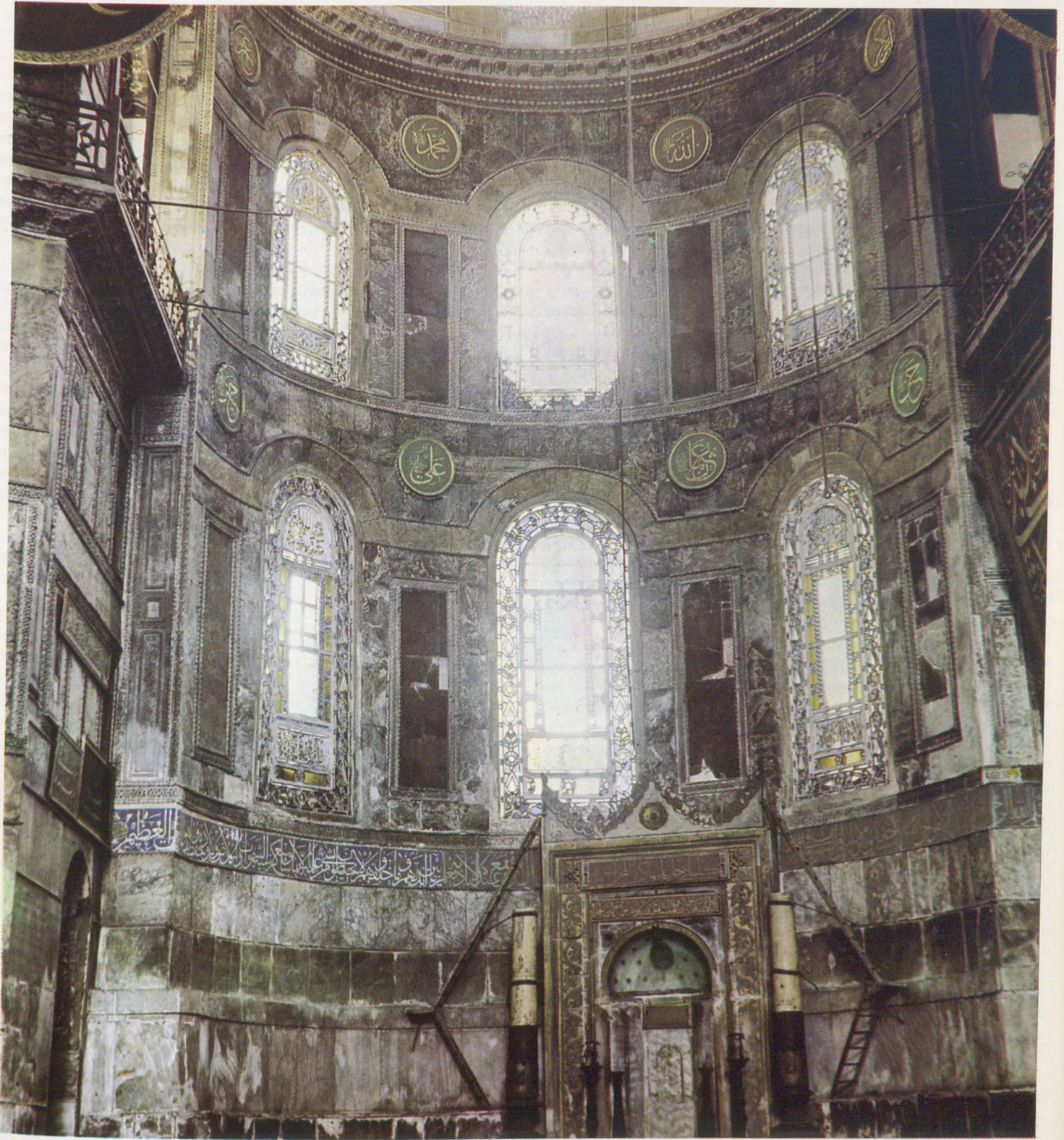
The inner narthex opens into the main body of the building through nine doors, one in each of the nine vaulted sections. The one in the centre is known as the Emperor's Door and consists of extremely thick oak faced with bronze panels adorned with crucifixes and stylised plant motifs.

The magnificence formerly displayed by the building can be judged by the vault mosaics with their geometrical and plant motifs, the coloured stone panels on the walls, and the relief friezes between them.

The central space is separated from the side aisles by four great piers and a row of columns between them. It is constructed on a typical basilica plan, measuring 73.5x69.5 m, which makes it the fourth largest building of its kind, ranking after the cathedrals of St Peter, Seville and Milan. The dome is supported on pendentives resting on four great piers, and rises to a height of 55.6 m from the floor. As a result of a number of repairs the dome has been squeezed into an almost elliptical shape with a north-south diameter of 31.87 m and an east-west diameter of 30.87 m. The dome rises to a height of 24.3 m from the drum and is strengthened by forty ribs of hollow brick. It is articulated by forty round-arched windows.

The main dome is supported on the east and west by two half-domes. The lack of any half-domes on the north and south of the building results in comparatively greater length along the east-west axis.

When the western section of the dome was destroyed by an earthquake just twenty-two years after its construction the repair was undertaken by Isidoros, the nephew of the original architect. The dome was heightened by 7.00 m and buttresses built to prevent it bulging out towards the sides. As a result the east-west diameter of the dome was slightly reduced. The church was once again opened for worship by the Emperor Justinian and the Patriarch Eulhyhus on 24 December 562. The dome was again damaged by the earthquake of 25 October 986, when dangerous cracks appeared in the walls. The repair of the building, which lasted six years, was entrusted by the Emperor Basileus II to an architect of the name of Tridot. That Ayasofya has succeeded in surviving to the present day must be attributed to later repairs carried out by the Turks.

Ayasofya absidi ve absid kubbesinde Meryem-İsa kompozisyonu- The apse and the Virgin Mary and child Christ composition in the apse.

The pendentives supporting the dome rest on the piers below and culminate in the drum above. The pressure of the dome is met on the eastern and western sides by the half domes. On the eastern side the weight is further distributed to the smaller domes over the apse, while on the western side the function of the smaller domes is performed by the upper gallery. On the northern and southern sides the pressure of the dome is supported by the two-storeyed galleries and the buttresses. Of the one hundred and seven columns carrying the weight of the dome forty are on the ground floor and sixty-seven in the galleries above. Most of these are of the green porphyry known as **verde antico**. The eight large green porphyry columns in the lower storey are from the Temple of Artemis in Ephesus, while the dark red columns were brought from Egypt. The monograms to be seen on the capitals and bases of the columns are those of the Emperor Justinian and his wife Empress Theodora

The original white marble paving in the central space was uncovered under the present floor by excavations carried out by Muzaffer Ramazanoglu in 1947-1950. The coronation of the Byzantine Emperors was performed in the area paved with green porphyry in the south-east section of the central space. The walls are faced from the floor to the spring of the arches with green Thessalian marble, and the decorative scheme completed by the addition of Egyptian porphyry, Numidian marble, cream coloured alabaster, pink-grained Phrygian marble and light green Karystos marble. The marble facing is surmounted by a frieze and plaster console.

The section now containing the minber and the imperial gallery was in Byzantine times separated of from the rest of the church by a silver screen with twelve columns. This section, known as the **solea**, could be entered only by the Emperor and the priests, and contained holy relics of the saints and various sacred objects. Here, too, was to be found the **Hagia Trapeza** (altar table) and the **Synthronon**, the tiers of seats on which the patriarch and other church dignitaries sat. None of the original church furnishings have survived, everything of gold or silver having been plundered and looted during the occupation of Byzantium by the armies of the Fourth Crusade. The building itself was repaired by the Emperor Michael VIII after the recapture of the city in 1261.

Access to the galleries in Ayasofya was afforded by four doors and four spiral ramps. Only three of these are now in use, as the fourth was blocked by the construction of a buttress wall. The gallery over the narthex was reserved for the women, and was thus known as the **gynaikeion**. The loggia with double columns in the centre of this gallery was reserved for the Empress.

The north and south galleries display a particularly harmonious arrangement of piers, arches and vaults. The higher officials of the Patriarchate assembled in the south gallery, which was separated off from the section over the exedra by a marble partition. Of the reliefs depicting various scenes and topics only the plant and fish motifs have survived. Very little, too, has survived of the wall mosaics in the small cell described as a chapel between the pillars on the right hand side. The function of the small chambers on the south-west known as "priests' rooms" is unknown. According to Professor Dr. Semavi Eyice, Since these galleries were used for meetings under the chairmanship of the Patriarch, these rooms may have been reserved for the Patriarch and the Metropolitans.

Various monograms are to be found on the balustrades of the upper galleries, together with names carved in the stone by visitors to the building. The most remarkable of these are the **graffiti** carved in the walls by Vikings who visited Istanbul during the Byzantine period.

Very few of the buildings that once surrounded Ayasofya have survived to the present day. One of these is the round domed building about five metres from the north-east corner of Ayasofya, which some think may have been the **skevophylakion** in which valuable church objects were stored. The whole of this building was unearthed in the excavations carried out by Sabahattin Türkoğlu in 1979. Twelve niches were found in the marble walls, and the building techniques employed would appear to indicate a date prior to the Ayasofya of the Justinian period.

The **baptisterion**, a building with square exterior and octagonal interior plan, stands to the south of Ayasofya, from which it is separated by a small courtyard. This building was used for some time after the conversion of the church into a mosque as a storehouse for the oil used in the lamps. It was later used as a tomb for the Sultans Mustafa I and İbrahim. The baptismal font was moved out into the adjacent courtyard.

THE MOSAICS

Just as much importance is known to have been given to the mosaics adorning the interior of Ayasofya as to the architecture of the building itself. All the surfaces apart from those revetted with marble, all the arches, vaults and domes, were covered with a mosaic decoration the splendour and magnificence of which is to be found referred to with praise and admiration in ancient sources. Mosaics dating from the reign of Justinian can still be seen in the narthex, the upper sections of the side aisles, the galleries and some of the arches. The mosaics are arranged to form a geometrical composition in which crucifix motifs are set against a rich background of gold mosaic. None of the figurative mosaics so highly praised in ancient sources survived the Iconoclastic movement of the years 726-846, but it would appear that the Iconoclasts did little or no damage to the non-figurative mosaics. Most of the figurative mosaics now to be seen in Ayasofya date either from the second half of the ninth century or from the twelfth.

Rumours that the figurative mosaics were deliberately destroyed during the Ottoman period as a result of religious intolerance are totally without foundation. The mosaics were actually covered by a thin layer of plaster. According to the reports of travellers who visited Ayasofya after the Conquest, such as Arnold von Harff, Jerome Maurand, Pierre Gylles, Stephan Gerlach, Hans von Buobenbach and Jean Palerne, at that date only the faces of the figures were covered. The North African Ebul Hasan Ali bin Muhammed, who visited Istanbul in 1950, tells us in his **Book of Travels (Seyyahatname)** that he saw a number of pictures in Ayasofya, including representations of four archangels, portraits of the Prophets high up on the walls, and a mosaic depicting the Virgin with the child Christ in her lap. Seventeenth century travellers like Pietro della Valle, Stochove, De Montconys, Thévento, Tafferner, Smith, De Bruyn and Du Mont reported that only the faces of the figures were obscured

The seventeenth century Ottoman traveller Evliya Çelebi also mentions the mosaics, while another traveller, Lord Sandwich, tells us that the missing parts had been restored by the Turks. When, however, Baron de Tott visited Istanbul in 1755 he found that they had been completely covered with plaster.

These mosaics remained covered until the repairs carried out in Ayasofya by Fossati in 1847-1849, when Sultan Abdulmecid ordered that the plaster covering the mosaics should be removed. Salzenberg, an expert sent out by the German government while repairs were still in progress, made excellent copies of these mosaics, which he published in 1854.

Scientific work was begun on the Ayasofya mosaics by Thomas Whittemore in 1931 and continued until 1958. All the figurative mosaics dating from the post-Iconoclastic period were uncovered and various works published on the topic. Finally, accurate information concerning the fate of the mosaics in the period following the Ottoman conquest was given by Cyril Mango.

The mosaics used in Ayasofya display a great variety of size and colour, and consist of gold, silver, glass, stone, **terra cotta** or marble. The colours most generally employed are white, yellow, red, purple, turquoise, pink, green, blue, black and brown. Figurative mosaics are to be found over the Emperor's Door, over the door at the south end of the entrance corridor and in the half dome over the apse. There is also a **deesis** in the south gallery, two separate panels depicting Emperors on the south-east wall of the gallery, and three church dignitaries on the lower edge of the north **tympanon**. In addition to these there is also a portrait of the Emperor Alexander in the north upper gallery and a portrait in one of the ramps uncovered in 1985.

EXAMPLES OF THE MOSAICS

THE MOSAICS OVER THE EMPEROR'S DOOR

The mosaic in the lunette over the Emperor's Door in the south-west section of Ayasofya was uncovered by Thomas Whittemore and found to be in perfect condition. It depicts the Christ Pantocrator seated on a throne adorned with precious stones. His right hand is raised in blessing and in his left hand he holds an open book in which can be read a Greek inscription meaning, "Peace be with you, I am the Light of the World." There is a medallion on each side of the Christ, the Virgin Mary being portrayed in the right hand medallion and the angel Gabriel in the one on the left. An Emperor of unknown identity kneels in front of the throne with his hands outstretched in supplication. The affinity between this portrait and that on the coins of the period would seem to indicate that it represent the Emperor Leo VI (886-912).

Christ is here depicted in a manner resembling the ancient gods, particularly Zeus or Asclepius. The figures are lent a sense of perspective. In the drawing of the features the portrait of the Emperor is not, however, very successful. The mosaic has been dated to the end of the ninth or the beginning of the tenth century.

MOSAIC IN THE SOUTHERN VESTIBULE

The mosaic over the door leading from the courtyard into the inner narthex depicts the Virgin Mary seated on a throne and holding the child Christ. On her right the Emperor Constantine I is shown presenting a model of the city to the Virgin. Over the Virgin's head can be seen a vertical Greek inscription with the monograms "MP" "OY", "Meaning" "Mother of God".

In this tripartite composition set on a gold ground the Virgin is wearing a dark-coloured robe and head-covering, while Christ is depicted with the mature features of a grown man.

There is no documentary evidence as to the date of this mosaic but it is thought to belong to the reign of the Emperor Basileus (986-1025), some time after the end of the Iconoclastic period.

MOSAIC OF THE VIRGIN MARY IN THE DOME OF THE APSE

The half dome over the apse in Ayasofya is adorned with a mosaic depicting the Virgin and Child set against a gold background. The virgin is wearing a dark-coloured robe and is seated on a throne studded with precious stones holding the child Christ in her lap. The facial features and coloring of the Virgin are brilliantly executed.

A document written by the Patriarch in 861 informs us that this recently uncovered mosaic had been destroyed during the Iconoclastic period and was later restored. It has been dated to the ninth century which would make it one of the earliest mosaics in Ayasofya. It is also one of the most remarkable of the mosaics dating from the period following the Iconoclastic movement. The angels depicted on each side of the apse, one of which is completely destroyed, are thought to date from the second half of the ninth century.

MOSAICS ON THE WALL OF THE NORTH TYMPANON

The round-arched niches in the north **tympanon** of Ayasofya were adorned with gold mosaic and contained the portraits of famous patriarchs. Only three of these portraits have survived. These differ only in the character of the faces, the bodies being completely identical. The patriarchs are shown full-face, with an inscription in Greek identifying each of them. They are St Ignatius the Younger, Patriarch of Istanbul, and Ignatius Theophorus, Patriarch of Antioch. The four pendentives of the dome contain representation of cherubin and seraphin.

These three mosaics can be dated to the tenth century.

THE DEESIS IN THE SOUTH GALLERY

The most famous of all the Ayasofya mosaics is undoubtedly the **Deesis** in the south gallery. This **Deesis**, which would normally form the central section of a picture of the Last Judgment, stands here as a tripartite composition in its own right. Christ is depicted in the centre, the Virgin Mary on the left and St John the Baptist on the right. Christ is shown full-face, with one hand raised in blessing while the other rests on the Holy Book. This portrait of Christ differs very markedly from the other representations of Christ in Ayasofya, much greater emphasis being laid on his human rather than his superhuman qualities.

The Virgin Mary and St John are turned slightly to the side, and the expression on their faces also reveals a deep humanity. Their names and monograms are written in Greek lettering above their heads. Although more than half the composition is missing there is no feeling of any lack or deficiency.

Historians of Byzantine art regard this mosaic as the beginning of the Byzantine artistic Renaissance. But there are a number of problems concerning the dating of the mosaic. When it was first uncovered it was suggested that it belonged to the Comneni period (1081-1204), but the most recent researches carried out by Professor Underwood point to the period of the Palaeologi, and a date some time in the twelfth century would appear appropriate.

MOSAIC OF THE COMNENI IN THE SOUTH GALLERY

The Comneni mosaic in the south gallery depicts the Virgin Mary and the child Christ in the centre of the composition together with the Emperor Johannes Comnenos (1118-1143) and his wife the Empress Eirene, the daughter of the Hungarian King Ladislaus. The Emperor and Empress are wearing ceremonial robes encrusted with jewels. The Emperor is holding a purse, the Empress a scroll. Squeezed into one corner of the composition can be seen their heir and co-ruler Alexios Comnenus. Alexios is also apparelled in ceremonial costume with a crown on his head and a sceptre in his right hand. His name is written in Greek beside the portrait. The Virgin Mary is shown full-face and is higher than the others as if standing on a platform. Over her head are the monograms "MP" "OY" signifying "Mother of God"

This mosaic is no doubt connected with a donation bestowed on the church by the Comnenus family. This is indicated by the purse held by the Emperor, who was also the founder of the Church of the Pantocrator, and the scroll in the Empress' hand. According to Thomas Whittemore the main part of this mosaic was made in 1118 and the portrait of Alexios added in 1122.

MOSAIC OF THE EMPRESS ZOE IN THE SOUTH GALLERY

This mosaic is to be found at the north end of the section of the south gallery reserved for the Emperors. It depicts Christ seated on a throne, with the Empress Zoe (1028-1050) on one side and her third husband Constantine IX Monomachos (1042-1055) on the other. Zoe was renowned in Byzantine history for her intrigues and her marriages, and with every change of husband the portrait and the name of the Emperor on this mosaic was changed accordingly. The purse the Emperor is offering Christ with both hands bears the inscription, "Constantine Monomachos, Ruler of the Romans". The writing on the scroll the Empress is holding out has clearly been altered, and obvious changes have also been made in the inscription over the Emperor's head. Thomas Whittemore suggests that the mosaic dates originally from the years 1028-1034, and that it depicted Zoe's first husband Romanos III. Thomas Whittemore also suggests that Michael V, whom Zoe had adopted and made Emperor, but who banished her to the island of Bukuyada, had the mosaic destroyed out of sheer hatred and resentment. On her resumption of power a few days later the Empress had the mosaic repaired, but at the same time had the portrait and name of Romanos III replaced by those of her third husband Constantine Monomachos.

This mosaic has been dated to the eleventh century.

MOSAIC OF THE EMPEROR ALEXANDER

This mosaic is situated in the south-west corner of the central section of the north gallery. It depicts the Emperor Alexander (912-913), the third son of the Emperor Basileus I and at the same time co-ruler of the Empire. He is shown standing, dressed in ceremonial garments. In his right hand he is holding a cylindrical bag. Historians of Byzantine art have dated this mosaic to the tenth century.

AYASOFYA IN THE TURKISH PERIOD

It was due to the repairs carried out by the Turks after the Conquest of Istanbul that Ayasofya has survived to the present day. Historical sources indicate that Sultan Mehmet the Conqueror found the building in a state of extreme dilapidation. Fifteenth century travellers such as La Broquiere, Peri Tafur and Buendolmondi mention the ruinous state of the whole city of Istanbul at that time, and describe how even some of the doors of Ayasofya had fallen from their hinges, many of the subsidiary buildings were in ruins and the church itself was surrounded by parasitic structures.

Immediately after the conquest of the city Mehmed the Conqueror made his way to Ayasofya, where he alighted from his horse and knelt down, pouring dust on his head as a gesture of humility. He immediately announced that no one had anything to fear under Turkish rule, that the citizens' lives and liberties were under full protection. He then gave orders that the building should be cleaned and prepared for use as a mosque. On leaving the building he saw a Janissary trying to break off some marble in the courtyard. Raising the mace in his hand in a furious temper he shouted, "How dare you destroy a building! If you're a man, build one." According to Hammer it was this decisive action by the Sultan that preserved the city of Istanbul and prevented the destruction of a single stone. Mehmet the Conqueror began the repair of the building immediately after the Conquest. Ayasofya was converted into a mosque, and the Eastern Roman Empire came under Islamic rule. The Conqueror had always accorded Ayasofya very special importance, and with the conversion of the building into a mosque its sanctity and significance still further increased.

Sultan Mehmed celebrated the first Friday prayers in Ayasofya on 1 June 1453. The Sultan had ordered the construction of a minber and a mahfil (gallery) for the occasion, and had certain alterations carried out, including the covering of the mosaics with a thin layer of plaster. At the same time the screen separating the sanctuary from the body of the church was removed, and the various sacred objects that had survived the Fourth Crusade were removed from the building.

The great importance given to the upkeep and repair of the building, known as El-Cami-ul-Kebiru'l-Atik (Great Ancient Mosque) can be seen from the entries in the vakfiyes (documents of pious foundations) dating from the Conqueror's reign, which list lands and houses, shops and real estate donated to the maintenance of the building.

Towards the end of the reign of Sultan Selim II (1566-1574) the walls appeared to be bulging outwards, threatening the whole building with collapse. The historian Mustafa Efendi of Salonica informs us that the building was leaning as much as one and a half **zira** (cubits) to one side. We also learn from Pecevi İbrahim Efendi that Sultan Selim II had the dome strengthened and ordered the construction of several buttresses and two minarets. In accordance with the Sultan's orders the architect Sinan constructed two buttresses against the north facade of Ayasofya as well as two minarets which also acted as buttresses on the north-west and south-west.

THE MINARETS

The most important of the additions to Ayasofya made by Mehmed the Conqueror was the minaret in the south-east corner.

Rumour has it that a Turk named Ali Neccar, who came to Istanbul to repair the building some time before the Conquest, made a stairway in one of the buttresses in anticipation of a minaret to be built some time in the future in that location. It is generally accepted, however, that Sultan Mehmed added a minaret to the building and that the brick minaret now standing in the south-east corner belongs to this period. On the other hand, documents published by Ahmet Refik indicate that Mehmed the Conqueror's minaret was constructed of wood and that this was replaced by a brick minaret during the reign of Selim II (1566-1574). After very careful study of the problem Professor Dr. Semavi Eyice suggests that this minaret displays evidence of three different periods of construction:

1. The stone base of the minaret has a broad type of lozenge motif only to be found in minarets of the fifteenth century. At the same time the lower part of the body of the minaret is decorated in an inlay technique characteristic of the first part of the sixteenth century..
2. A large part of the body of the minaret, which is constructed of brick, together with the parapet, with its rounded profile, probably belong to a second construction period.
3. The upper part of the minaret with its garland type decoration was clearly constructed in very recent times.

In the oldest known engraving of Ayasofya, published by Hermann Shedel, only one minaret is to be seen. In the landscape drawn by Jerome Maurand in 1544 two minarets can be distinguished. In the great panorama of Istanbul drawn by Melchior Lorich, who vi-

sited Istanbul in 1599, there are two minarets, one over the half dome and the other at the south-east corner.

Sultan Selim II (1566-1574) had a new minaret constructed by the architect Sinan. This is typical of the minarets constructed by this architect, with a monumental base from which rises a round, slender, grooved column with a parapet adorned with stalactite decoration. Sultan Murat III (1574-1595) had two very simple minarets of identical form built at the western end of the building.

THE OTTOMAN BUTTRESSES

After a very careful examination of the building the architect Sinan decided to strengthen the building by placing arches in the empty spaces between the piers supporting the dome and the side walls, which he then strengthened by adding thick supporting walls.

LIBRARY OF SULTAN MAHMUD I

The library of Mahmud I undoubtedly occupies a very special place among the various additions to Ayasofya constructed by the Turks. This library belongs to the final years of the apogee of Ottoman magnificence and splendour, and is remarkable for the beauty of its tiles, its cupboard doors with mother-of-pearl inlay, its **edime-karl** decoration, its inscription friezes and its bronze grills and lattices. This masterpiece of Turkish architectural and decorative arts is located between the two great Ottoman buttresses on the exterior of the building and is separated from the rest of the interior by a grill with floral decoration. A double-leafed bronze door opens into the library, which consists of a reading-room, a store-room, and a corridor separating the two.

The reading room is constructed on a rectangular plan measuring 5.8x7.6 m. The walls are adorned with tiles of the sixteenth, seventeenth and eighteenth centuries. The inscription panels are in white **Jell Thuluth** lettering on an indigo-blue ground. Beside these, in the centre, is to be found a **kelime-i tevhid** (declaration of God's unity), and, beneath, the **tughra** (monogram) of Sultan Mahmud I in seven-coloured porphyry surrounded by green tiles.

The corridor connecting the reading-room and the store-room is decorated with tiles and inscription friezes of the sixteenth, seventeenth and eighteenth centuries. The inscriptions cannot, however, be read as one continuous piece as the positions of many of the tiles have been changed and, in any case, they were not purchased as a single whole.

Ayasofya avlusunda İstanbulun çeşitli yerlerinden toplanmış Bizans sütunlarından iki örnek. - Courtyard of Ayasofya, two examples of the Byzantine columns collected from various parts of Istanbul.

The store-room consists of a rectangular chamber measuring 9.7x5.8 m, divided into two sections with separate roofs by four marble columns with stalactite capitals, two of them half columns and two of them complete, placed against the wall.

The first of the two sections is roofed by a dome resting on an octagonal drum with a frieze inscription in yellow **Jeli** on a black ground. Over the entrance door can be seen a fifteen line inscription in **Ta'liq** lettering under the **tughra** of Mahmud I. The reading-room and the wooden bookshelves are surrounded by an Arabic verse inscription in gilt **Ta'liq** lettering, the last couplet of which contains the date of construction.

The roofs of both sections, the one domed and the other vaulted, are adorned with floral motifs in stucco relief. The built-in bookshelves have doors with very fine wire grills, while the wooden bookcase in the centre of the room is one of the finest examples of the decorative arts of that period. Although the *Ramazanne* dating from the reign of Mahmud I refers to this bookcase as a single piece, mistaken interpretation of the sources led those responsible for the repairs carried out before 1982 to divide it into four separate sections.

As mentioned above, İznik, Kütahya and Tekfur Saray (Istanbul) tiles of the sixteenth to eighteenth centuries were used in the decoration of the Mahmud I library. As in many other examples of similar buildings the architect hastily collected a variety of tiles dating from a number of different periods from what was immediately available on the market instead of placing a bulk order with one of the tile factories, and then set about attempting to create a pleasing composition out of these miscellaneous pieces.

Catalogues of the books in the Mahmud I Library were drawn up in the reigns of Mahmud I, Mahmud II and Abdulhamit II. The books and catalogues are now preserved in the Süleymaniye Library.

THE AYASOFYA MEDRESE

Sultan Mehmed the Conqueror had a **medrese** built on the north

side of Ayasofya. According to Evliya Çelebi the area had formerly been occupied by the patriarchate and a monastery. The buildings surrounding Ayasofya can be distinguished in a German engraving of 1493.

P.G. Incicyan informs us that rooms, a **darulhadis** (school for the study of the traditions) and a **medrese** for one hundred and fifty students were built to the north of the mosque, and gives the date of construction as 857 H. (1453). At the same time we learn from the **Hadika-tul Cevami** that Sultan Mehmed had the mosque thoroughly cleaned, a **minber** placed in the interior and a brick minaret and a **medrese** constructed outside.

The **medrese** extended from the side of the minaret constructed by Murat III and from the side door opening into the courtyard from the outer narthex as far as the wall of the courtyard bordering **Soğuk Çeşme Sokak**. We learn from the **Vakfiye** that the **medrese** was not immediately adjacent to the mosque and that the two buildings were connected by a covered passage.

A plan of the **medrese** has been published by Professor D. A. Süheyl Ünver.

From the plan of the Ayasofya **medrese** prepared by Gorg Gurlitt it would appear to have been built on a rectangular plan measuring 50x47x35 m. According to this there must have been a row of seventeen cells along each of the two longer sides and twelve cells in the small courtyard. The centre of the large courtyard was occupied by a vaulted water cistern.

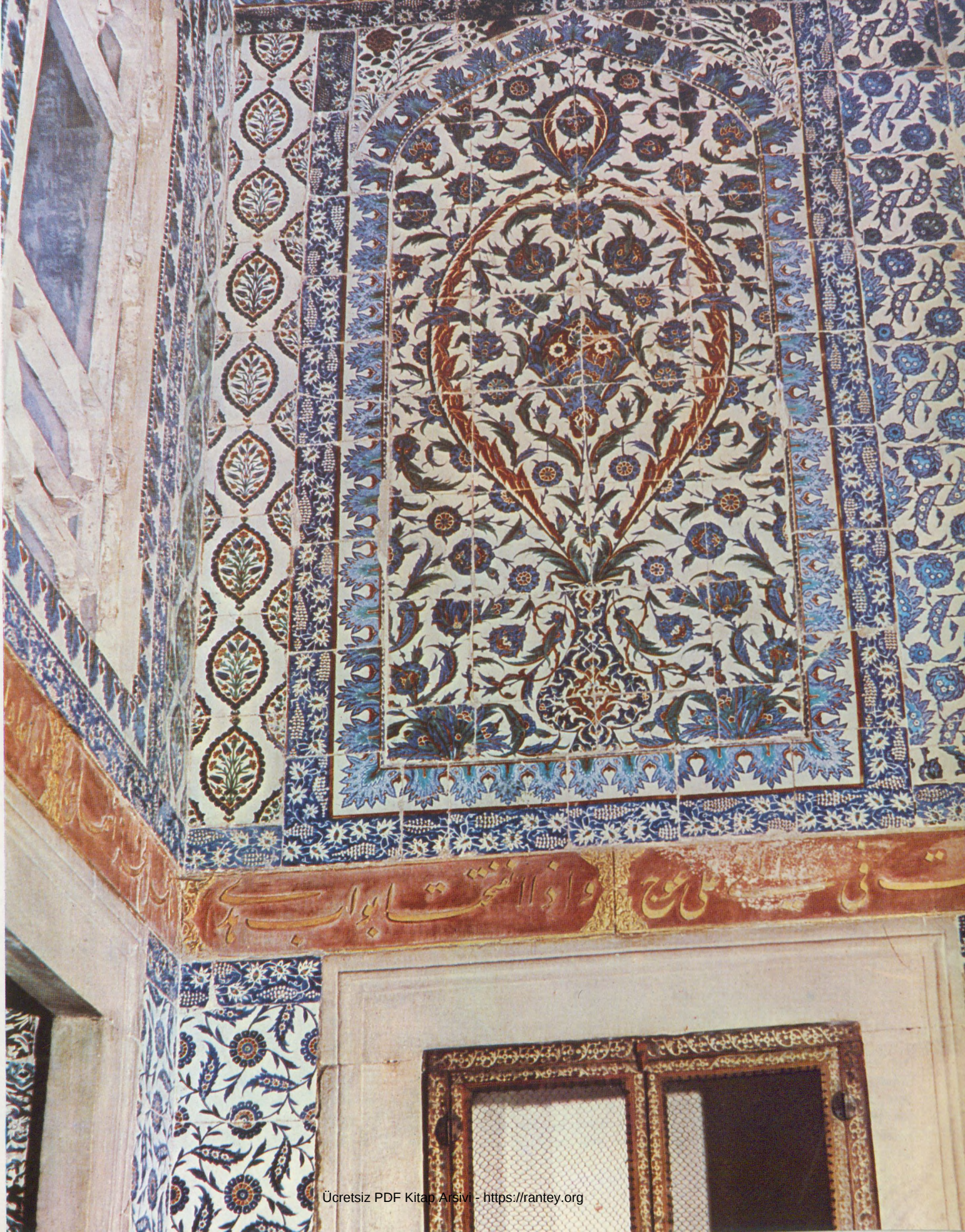
After his return from the campaign led by Sultan Mehmed the Conqueror against Uzun Hasan in 878 H. (1453), the famous Turkish scholar Ali Kuşçu was appointed professor in the Ayasofya **medrese**, and his lectures on mathematics became so famous that all the most celebrated scholars of the age came to listen to him. After Mehmed the Conqueror founded the complex at Fatih there proved to be less need for the **medrese**, and although it continued for some time as a sort of specialised library it was partly abandoned in 883 H. (1479) and gradually allowed to fall into ruin and neglect.

The date of demolition of the first Ayasofya **medrese** is unknown. Several engravings of the seventeenth century show the site as a flat, empty piece of land. The ground gradually filled up over the years and in 1847-1849, when repairs to Ayasofya were being carried out by the architect Fossati, Sultan Abdulmecid had a new **medrese** constructed on the same site. The plan of this structure, based on the foundations of the first building, was published by Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver and H. Hakkı Ayverdi.

Comparison of the two plans indicates very little difference between the two buildings. The second Ayasofya **medrese** consisted of a large courtyard surrounded by fifteen cells and a small courtyard surrounded by seven.

In the reign of Mahmud II a number of modifications were carried out in the Ayasofya **medrese**, in the course of which a wooden second storey was added over the ground floor. To afford access to the upper storey one cell in each section was converted into a stairway. At the same time wooden columns were erected on the second floor to form a terrace, thus completely altering the appearance of the **medrese**, which now consisted of a row of wooden columns supporting the rounded arches of a colonnade surmounted by a sloping wooden roof.

The Ayasofya **medrese** remained in use until 1924 as the **Daru'l-Hil'atu'l Aliyye Medrese**. It was demolished in 1934. The decision to demolish the building was severely criticised by Ekrem Hakkı Ayverdi.

Excavations carried out by the Ayasofya Museum in collaboration with the Directorate of Plans and Monuments revealed the foundations, partition walls, water conduits, the base of the **şadirvan** (ablution fountain) and the connecting passages of the **medrese** of Mehmed the Conqueror.

THE TOMBS OF THE SULTANS

The three magnificent tombs built by the architects Sinan, Davut and Dalgıç Ahmet Agha combine with Ayasofya itself to form a complex that is wholly Turkish in appearance. In these tombs were buried the Ottoman Sultans Selim II, Murad III and Mehmed III, while the old Byzantine baptistery beside them contains the graves of Mustafa I and Ibrahim.

THE TOMB OF SELIM II

The tomb of Selim II, which is one of Sinan's finest works, was built in 985 H. (1577), three years after the Sultan's death. It is a square building with a double dome and marble facing on the exterior walls. The high double dome rests on arches supported by eight columns. One's attention is immediately attracted by the two panels of Iznik tiles at the rear of the triple-arched, broad-eaved portico. These turquoise blue tiles are among the finest specimens of the sixteenth century. In the nineteenth century a Frenchman of the name of S. Doringy, who was practising as a dentist in Istanbul, applied to the **Evkaf Nezareti** (Ministry for Pious Foundations) for permission to complete the missing sections of one of these panels. Having been granted the necessary permission he removed the tiles and replaced them with fakes. The genuine tiles are now exhibited in the Louvre in Paris.

The tomb contains forty-four sarcophagi decorated with Iznik tile work of the sixteenth century. The graves contain the bodies of Selim II, his favourite wife Nurbanu Sultan, Gevher Sultan, Selim II's son Şehzade Abdullah, who was strangled on the accession of Sultan Murad III, as well as the twenty-one brothers and thirteen sisters of Mehmed III who were strangled by that Sultan on his accession to the throne.

THE TOMB OF SULTAN MURAD III

The tomb of Murad III, which was built some time after the Sultan's death by the architect Davut Agha, is covered on the outside with marble and on the inside with coral red tiles of the sixteenth century. It is roofed by a double dome resting directly on the walls. This hexagonal tomb is one of the finest examples of Ottoman Turkish architecture. The squares inlaid with mother-of-pearl on the right and left hand leaves of the ebony door bear the signature of the architect Dalgıç Ahmet.

The tomb contains fifty-four graves, including those of Murad III's mother Safiye Sultan, Sultan Ahmed's son Kasım, three sons of Mehmed III, one of the sons of Sultan Ibrahim and two sultanas. The tomb with octagonal exterior and square interior immediately adjacent to the tomb of Murad III contains the bodies of one of his daughters and four of his sons.

THE TOMB OF MEHMED III

The tomb of Mehmed III was the work of the architect Dalgıç Ahmet. The double dome, consisting of an inner and outer section, rests directly on the walls. The octagonal interior is revetted with Iznik tiles. The tomb also contains the bodies of Handan Sultan, the mother of Mehmed III and Ahmed III, the sons and daughters of Ahmed I, and Ayşe Sultan, the daughter of Murad III.

THE TOMB OF SULTAN İBRAHİM AND SULTAN MUSTAFA I

The Byzantine baptistery was used for some time after the Conquest as a store-room for the oil used in the lamps in the mosque. When Mustafa I died in 1033 H. (1623) there was no place suitable for his burial, and the only solution was the conversion

Sultan I. Mahmut Şadirvanı. - Şadirvan of Sultan Mahmut I

of the old baptistery into a tomb. After his death in 1058 H. (1648) Sultan Ibrahim was buried by the side of Mustafa I. Evliya Çelebi relates how the tomb became a place of pilgrimage for women, who were attracted to Sultan Ibrahim because of his extraordinary love of the female sex.

The interior is quite plain except for the decoration in the dome. It contains seventeen sarcophagi, including those of the wives of the Sultans Ibrahim and Mustafa I, the two wives of Ahmed I and the two wives of Murad IV.

THE ŞADIRVAN

The **şadirvan** is one of the finest specimens of Ottoman Turkish art and displays the distinctive features of the Tulip Period. It was built by Mahmud I (1730-1754), who gave great importance to the Ayasofya complex, and who was also responsible for the construction of a number of other buildings, including a primary school and a **muvaakkithane** (chronometer house). The **şadirvan** is of monumental appearance, with a domed roof resting on broad arches supported by eight marble columns and wide lead-plated eaves. The inscription dates the building to 1153 H. (1740). The octagonal marble colonnade bears an exquisite verse inscription in **Ta'liq** script.

The fountain itself consists of sixteen segments with carved marble openwork. In front of each of these segments, which are adorned with half-columns and decorative motifs in low relief, there is a small bronze tap. The pediments and the intervals between the segments contain another date inscription consisting of sixteen verse couplets in gilt **Ta'liq** lettering.

The water is protected from pollution by the metal dome covered with wire netting. The standard on the summit of the dome, with its interlacing tulip motifs, is a masterpiece in itself.

THE PRIMARY SCHOOL

The primary school erected by Mahmud I in the courtyard of Ayasofya in 1155 H. (1742) is a two-storeyed building with walls composed of alternate courses of stone and brick. The intervals between the arches on the lower storey are glazed, and the building is surmounted by a dome resting on an octagonal drum.

THE SEBİL

The **sebil** (public fountain for the distribution of water) was built to the left of the **Horologion Gate** on the south side of Ayasofya.

This **sebil** is approached on each side by flights of four steps, and there are seven separate sections closed by wrought-iron grills through which the water is distributed.

THE CEŞME

The neo-classical **çeşme** (trough fountain) in Alemdar Caddesi in front of Ayasofya was built by Sultan Mehmed Reşad in 1911. The marble also bears three different inscriptions together with the **tughra** of the Sultan.

THE IMARET

The **imaret** was built in rococo style by Mahmud I directly opposite the Fountain of Sultan Ahmed, and is reached through a courtyard with an extremely ornate entrance door. The **imaret** itself consists of three separate sections. Bread is baked in the first section, food is cooked in the second, and meals are served in the third.

The first section, containing the ovens, is covered with a flat roof with two chimneys. The second section is domed, and is separated from the bread ovens by an arch with columns. The refectory itself is built on a square plan with a domed roof and is divided into three sections.

THE IMPERIAL GALLERY

The imperial gallery now standing in Ayasofya was constructed by G. Fossati during the reign of Abdulmecid (1839-1861). It would appear from the old engravings that the previous gallery was located in the passage to the left of the **mihrab** and consisted of gilt lattice screens supported by columns. It was dismantled and replaced during the repairs carried out in Ayasofya in the years 1847-1849.

The present imperial gallery is a polyhedral structure surrounded by rococo style balustrades and supported on five slender columns. Access was afforded by a stone entrance door opened during the 1847-1849 repairs. This door is surmounted by the **tughra** of the Sultan and opens on to a long ramp leading up to the gallery.

OTHER TURKISH ADDITIONS TO AYASOFYA

After the conversion of the building into a mosque certain additions were made to the interior of the building. One of these was the **mihrap** surrounded by a marble frame constructed during the reign of the Conqueror. At some later period the half dome of the **mihrap** niche was adorned with gilt decoration, and in the sixteenth or seventeenth century a **kelime-i şahadat** (confession of faith) inscription was added in white and dark blue tiles. The two bronze candlesticks in front of the **mihrap** were brought back by Suleyman the Magnificent from his Budin campaign. The **minber** to the right of the **mihrap**, a masterpiece of Turkish stonework, was built by Sultan Murad IV (1623-1640). The whole of the surface is covered with geometrical decoration, while the canopy is supported by four very elegant columns. Sultan Murad III (1574-1595) had four pieces of marble placed in front of the four piers. These are exceptionally fine examples of Ottoman stone work and are remarkable for their geometrical decoration. The pulpit supported on four columns between the two piers to the left of the main entrance dates from the reign of Murad IV.

The four round calligraphic panels adorning the walls of Ayasofya are the work of Kazasker Mustafa İzzet Efendi. Unfortunately, the rectangular framed inscriptions by Ibrahim Efendi that once stood in the place of these panels inscribed with the names of God, Muhammed, Ebubekir, Ömer, Ali and Hasan, have not survived to the present day. Finally, the inscription **Allahu nuruş semavat** in

Ayasofya. İç görünüş. Kuzey cihetindeki mermer kaplı payeler. - Interior of Ayasofya. Marble faced piers towards the south.

Ayasofya sebill ve türbeler bölümünün dıştan görünüşü. - Exterior view of the Ayasofya fountain and tombs.

the centre of the dome, one of the finest examples of Turkish calligraphy, is the work of Kazasker Mustafa Izzet Efendi and occupies the position formerly occupied by the image of Christ Pantocrator.

NOTES ON THE REPAIRS IN AYASOFYA

The third Ayasofya, completed in 537, has been able to survive to the present day thanks to the long series of repairs carried out over the centuries.

Ayasofya has always attracted the attention of art historians and archaeologists, and has formed the topic of works by a large number of scholars with a particular interest in Byzantine art, such as A. M. Schneider, E. H. Swift and E. M. Antoniadis, and a large number of plans were drawn, though these mostly concentrated on the main dimensions and cross-sections. The first really detailed research on the structure of the building was carried out towards the middle of the nineteenth century by the French traveller Ch. Texier in 1834 and the Russian architect N. Efimov in 1835. These were followed by the plans and cross-sections drawn by the architect Von Holtzinger and by Card Gurlitt.

Extensive repairs were carried out in Ayasofya in the years 1847-1849 by the Swiss architect G. T. Fossati, who had been invited to Istanbul for this purpose by Sultan Abdulmecid (1839-1861), and who took the necessary measurements for a complete plan of the building. At the same time Fossati prepared an album on Ayasofya containing twenty-five plates, and later produced a number of drawings on the same subject which were exhibited in Turin. While Fossati was still working in Ayasofya the Prussian architect W. Salzenberg visited Istanbul with the special permission of the Sultan in order to carry out research in the building. W. Salzenberg took advantage of the scaffolding erected by Fossati to carry out a more detailed examination. He made sketches of the mosaics which had been uncovered and prepared a number of plans, and it was the publication of these sketches and plans which caused the rift between the two men Fossati tried to prevent W. Salzenberg from continuing this work, but all he succeeded in achieving was the inclusion of a few words of praise and acknowledgment at the beginning of Salzenberg's album. The Prussian government tried to heal the rift by awarding them both the order of the «Red Eagle».

It was left to the very young French architect Henri Prost, who had won the Prix de Rome in 1902, to draw up detailed plans and cross-sections of the building. These were displayed in an exhibition held in the Salons d'Architecture in Paris in 1911.

When Prost arrived in Istanbul in 1904 he carried out a very careful examination of Ayasofya and came to the conclusion that the plans and elevations produced up to that time were quite inadequate. He thereupon informed the Ministry for Pious Foundations of his desire to undertake a detailed plan of Ayasofya. He sent a similar letter to his own government, saying that he was unable to carry out this work owing to the meagreness of the grant allocated by the Paris Academy. Prost insisted on the vital importance of the work, pointing out that apart from the plans of the Byzantine building he would also be including various buildings of the Turkish period, particularly the tombs of the Sultans, the *imaret* and the *medrese*. Finally, in 1906, the Paris Academy

decided to support his work by providing a grant of two thousand francs, whereupon Prost came to Istanbul and spent two years carrying out an extremely detailed examination of the building, which led to the production of highly accurate plans, cross-sections and elevations.

These plans and cross-sections are not, unfortunately, sufficiently well known. Some of them were printed in the brochure produced by the Society of the Salons d'Architecture, but are severely marred by poor printing and the very small scale. One copy of each of the plans prepared by Prost is preserved in the archives of the Istanbul Vakıflar (Pious Foundations). These also contain a number of documents prepared by an international commission concerning the apparently dangerous cracks that appeared in the walls of Ayasofya at the beginning of the twentieth century.

From these documents we learn that for the repair of Ayasofya the Ottoman government appealed to a number of well-known European architects, in particular E. J. Prouper and Maranconi. E. J. Prouper declined the invitation, and it was decided that the repairs should be carried out under the direction of Maranconi. In the end, work was prevented by the outbreak of the Great War. On Atatürk's request the council of ministers issued a decree on 24 November 1934 to the effect that as from 1 February 1935 the building should be converted into a museum. Work on the building was greatly facilitated by this decision. The work on the mosaics, which had been begun on the initiative of the American Byzantine Institute in 1931, was continued and the mosaics finally uncovered.

Great importance has also been given to the repair of the Turkish additions. In the course of the work carried out in recent years, particularly since 1982, during which the leads in the dome were replaced, the cracks in the wall repaired and the ramps improved, excavations were also carried out on the *medrese* of Mehmed the Conqueror, repairs were made to the tombs and the Library of Mahmud I re-arranged.

The decaying wooden and brick floors under the sarcophagi in the Byzantine baptistery were removed, a new concrete floor laid down and the sarcophagi replaced in their original position. At the same time the eighteenth century decoration of the wooden eaves over the entrance to the tomb was carefully restored.

Work was also carried out on the re-arrangement of the monumental marble font and oil pitchers that had been placed in the garden. Diggings in the entrance area yielded a quantity of pottery sherds, and removal of the earth revealed the original Byzantine pavement and a number of column capitals. The original pavement surrounding the tombs of Murad III and Selim II was either repaired or renovated.

Professors Peter Ian Koniholm and Cecil Striker of the Classical Department of Cornell University have used wooden fragments from the building to make accurate datings. This work is continuing at the moment in the laboratories of Cornell University.

ERDEM YÜCEL

AYASOFYA MÜZESİ

AYASOFYA MUSEUM

AK YAYINLARI
SANAT KİTAPLARI
SERİSİ: 9

FİYATI/Price : 2.000.— TL.

*Akbank Genel Müdürlüğü
Saygılarızla takdim eder.*

Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği
Taha Toros Arşivi

* 0 0 1 5 8 0 1 7 6 0 1 0 *

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>